

Jacek Woyno

Prace naukowo-badawcze prowadzone przez pion „C” MSW (1960-1989)

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 4, 9-36

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Woyno

PRACE NAUKOWO-BADAWCZE PROWADZONE PRZEZ PION „C” MSW (1960–1989)

Za początki funkcjonowania pionu „C” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych można przyjąć istniejącą od 1 sierpnia 1944 r. Sekcję 8 Departamentu Kontrwywiadu, która gromadziła dane osobowe konfidentów współpracujących z okupantem niemieckim. Komórka ta przekształciła się następnie w działające w strukturach Resortu Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego Biuro Ewidencji Operacyjnej, którego zadania zostały rozszerzone o zbieranie i ewidencjonowanie informacji o przestępcach, a głównie o wrogach nowego ustroju¹.

W chwili utworzenia 1 stycznia 1945 r. Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego komórka ewidencji operacyjnej znalazła się w Wydziale I Departamentu II, rozrastając się w ciągu krótkiego czasu do czterech sekcji. Jednostki operacyjne Departamentu II Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i wydziałów II wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego działały w oparciu o Instrukcję ministra bezpieczeństwa publicznego z 13 lutego 1945 r., dotyczącą pozyskiwania sieci agenturalno-wywiadowczej, form pracy i ewidencji. Dopiero Zarządzenie nr 77 ministra bezpieczeństwa publicznego z 9 października 1948 r. o prowadzeniu ewidencji sieci agenturalno-informacyjnej wprowadziło pewne zmiany. Nakazywało ono bowiem rejestrację sieci agenturalno-informacyjnej na poziomie WUBP, jednak do 1960 r. nie było kartoteki, która ewidencjonowałyby dane z obszaru całego kraju².

Dekretem z 7 grudnia 1954 r. na miejsce rozwiązanego MBP zostało powołane dnia 9 grudnia 1954 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego. W wyniku tych zmian Departament II znalazł się w KdsBP, a następnie Zarządzeniem nr 019/Org. z 11 marca 1955 r. przeobraził się w Departament X Komitetu. Posiadał on dwa wydziały: I – do spraw ewidencji czynnych osobowych źródeł informacji i czynnych rozpracowań operacyjnych oraz II – do spraw archiwizacji materiałów operacyjnych, a także Dział Statystyczno-Sprawozdawczy, Dział Kartotek, Sekcję Wojskową i Sekretariat Ogólny. Po rozwiązaniu KdsBP dnia 28 listopada 1956 r. i przejęciu jego zadań przez MSW, Zarządzeniem nr 00238/56 z 27 listopada 1956 r. Departament X przemianowany został na Biuro Ewidencyjne MSW³.

¹ AIPN, 02079/1, Ewidencja operacyjna Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej 1944–1984, Warszawa 1984, s. 2–4.

² *Ibidem*, s. 9–13.

³ *Ibidem*, s. 28–30.

W oparciu o Zarządzenie nr 04/60 ministra spraw wewnętrznych z 2 stycznia 1960 r. istniejące do tej pory Biuro Ewidencji Operacyjnej MSW otrzymało nazwę Biuro „C”, natomiast wydziały ewidencji operacyjnej KW MO zostały wydziałami „C”⁴. W ramach nowo powstałego biura funkcjonowało kilka wydziałów (w latach osiemdziesiątych po licznych reorganizacjach Biuro „C” znacznie się rozrosło i składało się aż z 12 wydziałów), z których Wydział II stanowił komórkę archiwalną gromadzącą dokumentację operacyjną Służby Bezpieczeństwa MSW oraz Komendy Głównej MO. Tak więc wydział ten odpowiedzialny był za magazynowanie: dokumentacji wytworzonej w centrali MSW, teczek wyeliminowanych współpracowników sieci agenturalnej, zakończonych spraw operacyjnych i teczek obiektowych.

Wydział II Biura „C” MSW oprócz prowadzenia ewidencji operacyjnej zajmował się także pracą naukowo-badawczą, oczywiście na specyficznym poziomie w komunistycznym resorcie spraw wewnętrznych sposób. Opracowywane tematy miały być z jednej strony przydatne w bieżącej działalności operacyjnej, z drugiej natomiast stanowiły swego rodzaju monografie historyczne przedstawiające różne zagadnienia związane z instalowaniem się ustroju komunistycznego oraz z dziejami Polski Ludowej, zwłaszcza w początkowym okresie jej istnienia. Oczywiście zarówno przymiotniki „naukowy”, jak i „badawczy” miały niewiele wspólnego z tym, co dzisiaj przez nie rozumiemy. W niniejszym artykule zostały one przyjęte na „wyrost”, co może sprawiać wrażenie w pewnym sensie nobilitowania autorów prezentowanych poniżej prac.

Podejmowane przez Wydział II Biura „C” MSW zagadnienia przede wszystkim odzwierciedlały zainteresowanie działalnością operacyjną, jak i historią własnego resortu. Rzecz jasna analizowane tematy przedstawiane były z punktu widzenia ówczesnego reżimu, a więc pomijały niejednokrotnie niewygodne dla komunistów fakty lub też prezentowały je w sposób mijający się z prawdą. Już samo nazewnictwo stosowane przez funkcjonariuszy wskazywało na charakter pisanych przez nich prac, np. oddziały antykomunistycznej partyzantki określano w języku resortowym jako „bandy”, co miało sugerować ich kryminalny, a nie polityczny charakter. Przygotowywane opracowania były też niejednokrotnie swoistymi hagiografiami na cześć komunistycznych organów represji i deprecjonowały zazwyczaj poglądy oraz działalność ich przeciwników. Mimo tych niewątpliwych mankamentów zarówno o charakterze metodologicznym jak i ideologicznym, celowym wydaje się zaprezentowanie tej mniej znanej strony działalności resortu spraw wewnętrznych. Jest to tym bardziej istotne, iż często nie dotrwała do naszych czasów ta część archiwaliów, na podstawie których powstały resortowe opracowania. Prace te stanowią również przykład „dokumentowania” przez aparat represji dziejów powojennej konspiracji antykomunistycznej⁵.

Prezentowany artykuł jest zaledwie szkicem, a nie wyczerpującym niniejszą tematykę opracowaniem. Wpływ na taki stan rzeczy miała przede wszystkim niekompletność źródeł. Często spotyka się informację o danych tekstach, lecz fizycznie nie istnieje już żaden ich egzemplarz. Nie można także wykluczyć i tego, iż niektóre z prac wykonanych w ramach Biura „C” MSW znajdują się jeszcze w dokumentacji pozostałej po innych komórkach

⁴ *Ibidem*, s. 21–22. Zarządzeniem nr 098/Org. ministra spraw wewnętrznych z 1 X 1965 r. Centralne Archiwum MSW, istniejące dotychczas jako samodzielna jednostka organizacyjna, zostało połączone z Biurem „C”.

⁵ Zob. J. Bednarek, „Groźny” i jego żołnierze w świetle materiałów aparatu represji. Przykład dokumentacji przez organy bezpieczeństwa państwa dziejów powojennej konspiracji antykomunistycznej [w:] *W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź–Toruń 2006, s. 263–289.

organizacyjnych MSW. Artykuł oparto głównie na odnalezionych materiałach Biura „C” MSW, kładąc nacisk przede wszystkim na opracowania związane z historią komunistycznego aparatu represji i jego rolą w zwalczaniu opozycji politycznej oraz partyzantki niepodległościowej. Zwrócono ponadto uwagę na czynności archiwalno-ewidencyjne. Prowadzone kartoteki oprócz tego, że były niejednokrotnie podstawą do dalszych badań o charakterze analitycznym, stanowiły przede wszystkim rzeczowe źródła informacji będące w wielu wypadkach groźnym i skutecznym narzędziem w rękach „bezpieki”⁶. Należy przy tym zaznaczyć, że większość opracowań opatrzona była gryfem tajności, co ograniczało grono ich „czytelników” do funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych. Marginalną stroną działalności Wydziału II była organizacja wystaw poświęconych historii i aktualnej działalności resortu, jednak ze względu na ich propagandowy wymiar i wagę, jaką do nich przywiązywało kierownictwo MSW, również i ten aspekt funkcjonowania Biura „C” został zaprezentowany w artykule.

Ostatecznie pion „C” MSW zakończył swoją działalność w momencie powstania na mocy ustawy z 6 kwietnia 1990 r. Urzędu Ochrony Państwa⁷. Rozpoczęty został wówczas trwający wiele miesięcy proces przejmowania zasobów archiwalnych komunistycznego resortu spraw wewnętrznych przez Biuro Ewidencji i Archiwum UOP.

I. Problematyka służb specjalnych i sytuacja społeczno-polityczna II Rzeczypospolitej

W oparciu o zasób archiwalny pozostający w dyspozycji Wydziału IV (dokumentacja administracyjna MSW) oraz Wydziału V (dokumentacja z lat 1918–1945) Biura „C” MSW, opracowano kilka różnych, niewątpliwie interesujących z punktu widzenia dzisiejszego badacza tematów. Na przestrzeni lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych prowadzone były prace analityczne skierowane przede wszystkim na głębsze poznanie działalności polskich służb specjalnych w okresie międzywojennym. Dokonano m.in. wyboru dokumentów z zachowanych akt Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego i sporządzono z nich fotokopie, zamieszczając je w kilkutomowym zbiorze⁸, a co więcej przygotowano opracowania: „Oddział II Sztabu Głównego” (pokazuje jego działanie, przede wszystkim poprzez opisanie struktur, schematów organizacyjnych, zestawień tabelarycznych i graficznych)⁹, „Krótka charakterystyka struktury Oddziału II Sztabu Głównego”, „Informacja o placówce wywiadowczej «Martel» w Paryżu w latach 1930–1936”, „Organizacja Ekspozytury II Oddziału II Sztabu Głównego” (komórka zajmująca się działaniami dywersyjnymi)¹⁰, „Struktura Oddziału II Sztabu Głównego” (przedstawiona w formie wykresów struktura

⁶ Por. Instrukcja o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych będąca Załącznikiem do Zarządzenia nr 006/70 ministra spraw wewnętrznych z 1 II 1970 r. oraz Instrukcja w sprawie szczegółowych zasad działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa będąca Załącznikiem do Zarządzenia nr 00102 ministra spraw wewnętrznych z 9 I 1989 r. Teksty tych normatywów dostępne są w publikacji: *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1944–1989)*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004.

⁷ Ustawa weszła w życie 10 V 1990 r.

⁸ AIPN, 01305/748, Elementy zainteresowań Oddziału II Sztabu Głównego w różnych krajach, t. 1: Ogólno polityczny, Warszawa 1977; AIPN, 01305/749, Elementy zainteresowań politycznych Oddziału II Sztabu Głównego w różnych krajach, t. II: Anglia, t. III: Czechosłowacja, t. IV: Finlandia, t. V: Francja, t. VI: Litwa, t. VII: Łotwa, t. VIII: Rumunia, Warszawa 1977; AIPN, 01305/751, Elementy zainteresowań politycznych Oddziału II Sztabu Głównego w krajach Europy i Japonii, t. IX: ZSRR, t. X: Japonia, t. XI: Niemcy, Warszawa 1977. Zob. też: AIPN, 01179/234, Elementy zainteresowań politycznych Oddziału II Sztabu Głównego w krajach Europy i Japonii, Warszawa 1977, mps, rkps.

⁹ AIPN, 1174/32, Oddział II Sztabu Głównego, mps powiel.

¹⁰ AIPN, 1174/34, mps.

centrali „dwójki”¹¹, „Materiały z opracowania Oddziału II Sztabu Głównego”¹². Wnikliwe badania poświęcono Referatowi „Wschód” Sztabu Głównego oraz Attachatowi Wojskowemu w Moskwie, zajmującymi się wywiadem skierowanym przede wszystkim na Związek Sowiecki¹³. Opracowano również „Obsadę personalną Referatu «Wschód»”¹⁴. Podobny charakter miał też „Wykaz wywiadowców Oddziału Informacyjnego Poleskiego Urzędu Wojewódzkiego w Brześciu nad Bugiem w 1923 roku”¹⁵.

Istotną pomoc ułatwiającą poruszanie się po zachowanej części zasobu archiwalnego związanego ze służbami informacyjnymi stanowiły dwa opracowania: „Oddział II Sztabu Głównego” (niewielka objętościowo praca dotycząca głównie archiwaliów pozostałych po polskim wywiadzie wojskowym, przedstawiająca zarys organizacyjny, dzieje jego akt, charakterystykę archiwalną, metody porządkowania i ewidencji zespołu)¹⁶ oraz „Przewodnik po zespole akt Samodzielnego Referatu Informacyjnego nr 1 w Warszawie” autorstwa A. Świątki¹⁷.

Problematyki politycznej okresu międzywojennego dotyczyło studium opisujące partie i ugrupowania polityczne w Polsce w latach 1918–1939¹⁸. Rozpoczęto także zbieranie materiałów i szkicowanie koncepcji monografii odnoszącej się do Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów¹⁹.

Tematyki społecznej, a przede wszystkim jej prawnych aspektów, dotyczyło opracowanie „Strajki, ich rodzaje i formy walki ze strajkami ze strony władz państwowych w okresie międzywojennym”²⁰. Bardzo zbliżonemu zagadnieniu poświęcona była także praca J. Wilczyńskiego „Formy i metody zwalczania strajków przez władze sanacyjne”²¹.

II. Wojna i okupacja

Uwagę zwrócono także na problematykę wojny i okupacji. Działający na przełomie dwóch lat (1961–1962) zespół pracowników w składzie: R. Tryc, Z. Bilski, St. Piechowicz i Z. Wiński podjął prace, których owocem był „Wykaz nielegalnych organizacji polskich działających w okresie hitlerowskiej okupacji (1939–1945)”²². Powstał on na podstawie częściowych wykazów sporządzonych wcześniej przez wydziały „C” komend wojewódzkich Milicji Obywatelskiej, które uzupełniono o informacje z materiałów: Biura „C” MSW²³, Związku Harcerstwa Polskiego, Centralnego Archiwum MSW, Wojskowego Instytutu Historycznego, Centralnego Archiwum Wojskowego, Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, Związku Bojowników o Wolność i Demokrację oraz innych instytucji. W ten sposób zebrano dane dotyczące 280 organizacji i wydano je drukiem pod zmienionym nie-

¹¹ AIPN, 1174/33, mps, rkps.

¹² AIPN, 1174/35, mps.

¹³ AIPN, 1174/30, Opracowanie akt: a) Referatu „Wschód”, b) Attachatu Wojskowego w Moskwie, mps.

¹⁴ AIPN, 1174/31, mps.

¹⁵ AIPN, 1174/11, mps.

¹⁶ AIPN, 1174/36, mps.

¹⁷ AIPN, 01179/147, mps.

¹⁸ AIPN, 01179/11, Partie i ugrupowania 1918–1939, mps.

¹⁹ Zob. materiały dotyczące Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów – AIPN, 01179/9. Jest to przedwojenne opracowanie wykonane po 1930 r. przez MSW i (lub) Oddział II Sztabu Głównego WP.

²⁰ AIPN, 01179/18, mps.

²¹ AIPN, 01179/236, mps, rkps.

²² AIPN, 0333/7, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1961 r. z 17 I 1962 r., k. 11–14.

²³ AIPN, 0887/5, Wykaz konspiracyjnych organizacji w okresie okupacji oraz nielegalnych organizacji po wyzwoleniu, na które Wydział II Biura „C” MSW posiada dokumenty oryginalne, mps.

co tytułem²⁴, jednakże w późniejszym okresie (1964 r.) nadal prowadzono prace nad uaktualnieniem wykazu²⁵.

Podjęto również przygotowania do wydania monografii na temat działających w czasie wojny organizacji i oddziałów partyzanckich. Doczekały się ich m.in.: Narodowa Organizacja Wojskowa, konspiracyjna organizacja polityczno-wojskowa Miecz i Pług oraz walczące w czasie powstania warszawskiego Zgrupowanie „Radosława” (ppłk. Jana Mazurkiewicza)²⁶. Okresowi temu R. Tryc poświęcił także krótki „Szkic dziejów polskiego ruchu robotniczego w latach okupacji hitlerowskiej”²⁷.

W 1964 r. naczelnik Wydziału „C” Komendy MO m.st. Warszawy ppłk Zieliński wspólnie z funkcjonariuszami Biura „C” MSW – W. Sawickim, E. Piątkowską i K. Fedorowiczem opracowali „Zbiór wybranych dokumentów i informacji świadczących o rozpracowaniu organizacji lewicowych przez wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej w okresie okupacji hitlerowskiej”²⁸. Dekadę później (1974 r.) powrócono do tego tematu, wydając podobną w założeniu edycję źródeł ukazujących stosunek Armii Krajowej i Delegatury Rządu na Kraj do ruchu lewicowego w latach 1939–1944²⁹.

Na podstawie kartoteki operacyjnej Biura „C” MSW wykonywano też różnego rodzaju zestawienia o charakterze kadrowo-personalnym, przedstawiające składy osobowe poszczególnych oddziałów partyzanckich. Przykładem takiej pracy jest „Wykaz oficerów 25. pułku piechoty Inspektoratu Piotrkowskiego AK”³⁰.

Wynik porządkowania prasy wydawanej przez Polskie Państwo Podziemne w okresie okupacji i powojenne podziemie antykomunistyczne stanowiło opracowanie „Alfabetyczne zestawienie tytułów prasy konspiracyjnej z okresu okupacji i prasy nielegalnej wydawanej po wyzwoleniu, znajdującej się w Wydziale II Biura «C» MSW”³¹.

III. Opozycja niepodległościowa i walka z nią komunistycznego aparatu represji

Problematyka związana z podziemiem niepodległościowym pozostawała przez dłuższy czas najważniejszym tematem zainteresowań badawczych i kwerend archiwalnych pionu „C” MSW. Zagadnienie to próbowano zgłębić przystępując do opracowania monografii poszczególnych antykomunistycznych organizacji i oddziałów zbrojnych. O skali prowadzonych w tym zakresie przedsięwzięć mogą świadczyć działania podejmowane w 1983 r., kiedy to w Wydziale II Biura „C” MSW powstało 167 monografii, w tym 108 na podstawie materiałów wydziałowych i charakterystyk nadesłanych z wydziałów „C” KW MO oraz 58

²⁴ AIPN, 0359/6, Informator o polskich organizacjach konspiracyjnych okresu okupacji (1939–1945), Warszawa 1962.

²⁵ AIPN, 0333/10, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1964 r. z 8 I 1965 r., k. 13–18.

²⁶ AIPN, 0333/18, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1977 r. ze stycznia 1978 r., b.p.; AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w 1980 r. ze stycznia 1981 r., b.p.; AIPN, 0333/71, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW w 1980 r. z 13 I 1981 r., b.p.; AIPN, 0887/53, Narodowa Organizacja Wojskowa, Warszawa 1980; AIPN, 0359/5, Sprawozdanie Wydziału II Biura „C” MSW za pierwsze półrocze 1983 r. z 25 VII 1983 r., b.p.; AIPN, 0546/6, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w 1983 r. z 7 I 1984 r., k. 12–17.

²⁷ AIPN, 0887/119, Indeks opracowań wykonanych przez zespół pracowników Wydziału II Biura „C” MSW, k. 1.

²⁸ AIPN, 0887/118, Indeks opracowanych materiałów w dziale korespondencji ogólnej w podzespolu Biura „C”: Opracowania własne Biura „C”, k. 1.

²⁹ AIPN, 1189/69, Walka Armii Krajowej i Delegatury Rządu z ruchem lewicowym (1939–1944), Warszawa 1974.

³⁰ AIPN, 0887/118, Indeks opracowanych materiałów w dziale korespondencji ogólnej w podzespolu Biura „C”: Opracowania własne Biura „C”, k. 8.

³¹ AIPN, 0887/17, mps.

na podstawie wyłącznie dokumentów Wydziału II Biura „C” MSW³². Monografie przygotowywane były najczęściej przez specjalnie do tego celu wyznaczone zespoły skompletowane spośród funkcjonariuszy dostatecznie zaznajomionych już z pracą o charakterze badawczo-archiwalnym. Mimo że zazwyczaj nie zachowały się materiały przybliżające proces powstawania, a także niejednokrotnie nie można ustalić ich autorów, to krótka prezentacja poszczególnych opracowań niewątpliwie pozwoli na zapoznanie się z tematami podejmowanymi przez pion „C” w tym zakresie.

Pierwsza ze znanych tego typu prac dotyczyła działającego w latach 1945–1952 na terenie województw: białostockiego, warszawskiego i lubelskiego Oddziału Samoobrony Armii Krajowej Obywatelskiej – Wolności i Niezawisłości (WiN) pod dowództwem Kazimierza Kamińskiego „Huzara”. Opracował ją zespół w składzie M. Sadurski, J. Moskwiak, K. Piotrowski oraz St. Piechowicz. Grupa ta początkowo zapoznała się z całością materiałów archiwalnych Biura „C” (49 teczek), a następnie opracowała konspekt tego tematu³³.

Drugi zespół w składzie: L. Smolarski, L. Łuczyński i B. Tomiak zajął się historią oddziału dowodzonego przez Zygmunta Szendzielarza „Łupaszkę”, powstałego na bazie 5. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej, działającego w latach 1945–1949 na terenie województw: białostockiego, warszawskiego, gdańskiego, bydgoskiego i olsztyńskiego. W tym wypadku również zaznajomiono się najpierw z całością dokumentacji przechowywanej w Biurze „C” MSW, po czym sporządzono konspekt tematu mający stanowić bazę wyjściową do przygotowywanego opracowania³⁴. Gotową pracę na temat działalności i likwidacji oddziału przez komunistyczne siły bezpieczeństwa planowano przekazać do celów szkoleniowych Wydziałowi Wydawniczemu Departamentu Kadr i Szkolenia MSW³⁵.

Studia nad wymienionymi wyżej zagadnieniami trwały z różną intensywnością przez okres ponad 15 lat (1960–1975) i zakończyły się powstaniem opracowań³⁶. Były to tematy, wokół których badania i kwerendy źródłowe prowadzono zdecydowanie najdłużej i trudno jest obecnie powiedzieć, czy było to wynikiem tak dużego nimi zainteresowania, czy też przerw w pracach spowodowanych oddelegowaniem pracowników do innych zadań służbowych. Zresztą po kilku latach (1984 r.) rozpoczęto prace nad nową, znacznie obszerniejszą rozprawą poświęconą oddziałowi „Łupaszki”³⁷.

Opracowano również monografie wielu innych organizacji i oddziałów zbrojnych, m.in.: Oporu (organizacja założona w Ministerstwie Administracji Publicznej, działająca w latach 1945–1956, liczyła kilkadziesiąt osób), Nowej Polski lub też Nowej Polski Podziemnej (organizacja działająca najprawdopodobniej w latach 1947–1949 na terenie powiatu częstochowskiego pod dowództwem Lucjana Filipkiewicza, liczyła 7 osób), Korpusu Przysposobienia Rycerskiego (organizacja działająca w 1949 r. w Warszawie pod dowództwem Stanisława Pokrandta ps. „Profesor”, celem jej było wychowanie młodzieży szkół średnich w duchu religijnym, wrogim ideologii marksistowskiej, liczyła 10 osób), Stronnictwa Niezawisłości Narodowej (organizacja działająca w latach 1946–1947 na terenie

³² AIPN, 0359/5, Sprawozdanie Wydziału II Biura „C” MSW za pierwsze półrocze 1983 r. z 25 VII 1983 r., b.p.; AIPN, 0546/6, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w 1983 r. z 7 I 1984 r., k. 12–17.

³³ AIPN, 0333/23, Konspekt opracowania pt. „Banda «Huzara»” z 30 XI 1960 r., b.p.

³⁴ AIPN, 0887/119, Indeks opracowań wykonanych przez pracowników Wydziału II Biura „C” MSW, k. 1.

³⁵ AIPN, 0333/9, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1963 r. z 4 I 1964 r., k. 12–13.

³⁶ AIPN, 0333/17, t. 7, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1976 r. z 5 I 1977 r., k. 7–9.

³⁷ AIPN, 0546/7, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1984 r. z 22 I 1985 r., k. 9–12.

województw: białostockiego, kieleckiego, łódzkiego i warszawskiego, prowadziła działalność wywiadowczą, kierował nią Waław Lipiński, liczyła kilkanaście osób), Krajowego Ośrodko-Kraj (organizacja wywiadowczo-dywerysyjna działająca w latach 1949–1952 na terenie: Warszawy, Lublina, Katowic, Poznania, Krosna, Jasła, Wrocławia i Gdyni, dowódcą był Andrzej Sobota *vel* Zenon Tomaszewski), Demokratycznego Związku Walki o Niepodległość Dzwon (organizacja działająca w latach 1947–1952, zasięgiem swym obejmowała tereny województw: warszawskiego, lubelskiego, białostockiego, olsztyńskiego i Częstochowy, ukierunkowana była na zmianę ustroju w Polsce Ludowej przez wykorzystanie nieuchronnie mającego nastąpić konfliktu Wschód–Zachód, jednym z jej założycieli był Jan Tabortowski ps. „Bruzda”), Ojczyzny (organizacja działająca w latach 1949–1950 w Katowicach i Poznaniu, kierował nią Henryk Nikisz ps. „Sławek”, liczyła ok. 15 osób), Bończy (oddział złożony z byłych żołnierzy Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych pod dowództwem Kazimierza Załęckiego ps. „Bończa”, działający od lutego do końca 1945 r. na terenie województw kieleckiego i krakowskiego), Drągała (oddział działający w latach 1945–1946 na terenie powiatów: Starachowice, Radom, Końskie i Kozienice oraz Grójca pod dowództwem Aleksandra Młyńskiego ps. „Drągał”, podlegał organizacyjnie komendantowi Inspektoratu Kieleckiego WiN), Walczącej Armii Krajowej (organizacja działająca w latach 1948–1949 w Warszawie i powiecie otwockim, prowadziła działalność zbrojną, jej założycielem i przywódcą był Jerzy Majchrzak ps. „Walter”, „Huragan”, liczyła ok. 40 osób)³⁸.

Zagadnienia związane z partyzantką i organizacjami antykomunistycznymi podjęły także wydziały „C” KW MO, wykonując prace badawcze pod merytorycznym nadzorem Biura „C” MSW. Wydział „C” KW MO w Białymstoku zamierzał na podstawie posiadanych materiałów archiwalnych opracować temat historii oddziału NSZ Hieronima Rogińskiego „Roga” funkcjonującego w latach 1945–1952 na pograniczu województw: olsztyńskiego, warszawskiego i białostockiego³⁹. Wydział „C” KW MO w Opolu opisał działającą w latach 1951–1952 na terenie powiatu Prudnik organizację Konspiracyjna Armia Polska⁴⁰. Sprawą działającego na Podhalu w latach 1945–1947 oddziału Józefa Kurasia „Ognia” zajęli się z kolei Wydział „C” KW MO w Krakowie⁴¹.

Pozostałe wydziały „C” KW MO także pracowały nad tematyką związaną z ruchem niepodległościowym. W Kielcach zajmowano się Inspektoratem Kielecko-Radomskim WiN i oddziałem Franciszka Jaskulskiego „Zagończyka”, w Lublinie – oddziałem WiN Edwarda Taraszkiewicza „Żelaznego”, w Koszalinie – „bandytyzmem” politycznym w latach 1945–1959, w Łodzi – Młodzieżową Organizacją Powstańczą „Niepodległość”, w Poznaniu – nielegalnymi organizacjami młodzieżowymi po 1945 r., w Rzeszowie – organizacją niepodległościową Polskie Powstańcze Siły Zbrojne działającą w latach 1950–1951 na terenie województwa rzeszowskiego, w Zielonej Górze – organizacją zbrojną Polski Związek Wojskowy funkcjonującą w latach 1944–1946 na terenie województwa

³⁸ AIPN, 0333/17, t. 7, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1976 r. z 5 I 1977 r., k. 7–9; AIPN, 0333/18, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1977 r. ze stycznia 1978 r., b.p.

³⁹ AIPN, 0333/23, t. 2, Konspekt opracowany przez Wydział „C” KW MO w Białymstoku dotyczący działalności i likwidacji oddziału NSZ „Róg”, b.p.

⁴⁰ *Ibidem*, Pismo z 12 XII 1960 r. naczelnika Wydziału „C” KW MO w Opolu do naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW dotyczące pracy nad opisem działalności Konspiracyjnej Armii Polskiej oraz uwagi ze strony Biura „C” MSW do tego opracowania, b.p.

⁴¹ *Ibidem*, Plan opracowania historii bandy „Ognia” z 30 I 1960 r., b.p.

lubelskiego, powiatu międzyrzeckiego w województwie zielonogórskim, Białej Podlaskiej i Gdańska, w Warszawie – oddziałem Wacława Grabowskiego „Puszczyka” działającym w latach 1948–1953 na pograniczu województw: warszawskiego i olsztyńskiego oraz oddziałem Adama Ratyńca „Lamparta”, a w Wydziale „C” Komendy Stołecznej MO – operacyjnym rozpracowywaniem i likwidacją oddziałów zbrojnego podziemia niepodległościowego⁴².

W samym tylko 1976 r. wydziały „C” KW MO przesłały do Biura „C” MSW 250 opracowań na temat „reakcyjnych organizacji i band”, wśród których znalazły się monografie: „Ośrodek Mobilizacyjny Okręgu Wileńskiego AK”, „Konspiracyjne Wojsko Polskie”, „Armia Polska w Kraju”, „Wielkopolska Samodzielna Grupa Ochotnicza – Warta”, „Konspiracyjna Organizacja Młodzieżowa”, „Stronnictwo Narodowe”, „Narodowe Siły Zbrojne”, „Narodowe Zjednoczenie Wojskowe”, „Ruch Oporu Armii Krajowej”⁴³. W następnych latach powstawały kolejne monografie na temat „zbrojnego i politycznego podziemia”. Dotyczyły one m.in. oddziału „Ognia-Burego” (działał od października 1945 r. do kwietnia 1946 r. na terenie województwa poznańskiego w powiatach konińskim i kolskim, dowódcą grupy był Gabriel Fejchno ps. „Ogień”, „Bury”, liczył 25 osób) i oddziału „Draży” (przybył na teren województwa rzeszowskiego z terenu Lwowskiego Okręgu AK, działał w latach 1944–1945 pod dowództwem oficera armii jugosłowiańskiej ps. „Draża”, liczył ok. 370 osób)⁴⁴. Rozpoczęto też prace nad oddziałem „Bartka” (oddział śląskiego VII Okręgu Narodowych Sił Zbrojnych, działający w latach 1945–1948 na terenie powiatów Bielsko-Biała, Cieszyn, Pszczyna, dowódcą był Henryk Flame ps. „Bartek”, w szczytowym okresie liczył 260 osób)⁴⁵.

Przedsięwzięciem na dużą skalę trwającym kilka lat (1961–1964) było przygotowanie opracowania pt. „Wykaz nielegalnych organizacji i band zbrojnych działających w Polsce Ludowej”. Uczestniczyły w nim wydziały „C” KW MO, które w oparciu o swoje materiały sporządziły wykaz tychże organizacji. Następnie zespół Biura „C” MSW w składzie: J. Marzec, R.F. Szczepański i T. Kuligowski dokonał konfrontacji wykazów wojewódzkich z materiałami posiadanymi przez biuro⁴⁶. Przepracowany gruntownie przez W. Króla maszynopis, w nowej poprawionej wersji został wydany drukiem z okazji 20-lecia PRL

⁴² *Ibidem*, t. 1, Wykaz tematów podjętych do opracowania przez Biuro „C” MSW i podległe mu jednostki terenowe, b.p.

⁴³ AIPN, 0333/17, t. 7, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1976 r. z 5 I 1977 r., k. 7–9.

⁴⁴ AIPN, 0546/7, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1984 r. z 22 I 1985 r., k. 9–12. Dragan M. Sotirović, oficer serbski, bliski współpracownik gen. Draży Mihajlovicia. Był jednym z dowódców w sztabie antyhitlerowskiego i antykomunistycznego ruchu oporu na terenie okupowanej Jugosławii. Został aresztowany na skutek denuncjacji w 1942 r. Uwięziony przez Niemców w Oflagu nr 325 w Rawie Ruskiej, z którego uciekł i podjął dalszą walkę, dowodząc 14. pułkiem ułanów AK w rejonie Lwowa. Aresztowany przez Sowieców i skazany w Moskwie na 10 lat więzienia jako „dowódca band terrorystycznych na ziemi sowieckiej”. Ponownie uciekł i do września 1945 r. walczył z komunistycznym okupantem na ziemi lwowskiej oraz na Rzeszowszczyźnie. W brawurowy sposób udało mu się przedostać wraz ze swoimi żołnierzami na Zachód. Za swoje wybitne zasługi na polu walki otrzymał od komendanta Obszaru Lwów AK gen. Władysława Filipkowskiego Krzyż *Virtuti Militari*. Na emigracji zaangażowany w działalność antykomunistyczną. Autor wspomnień *L'Europe aux enchères*, Paris 1952 (wyd. polskie: *Europa na licytacji*, Warszawa 2000).

⁴⁵ AIPN, 0359/9, Protokół narady zawodowej odbytej 24 IV 1982 r. z 8 V 1982 r., k. 6.

⁴⁶ AIPN, 01334/508, Indeks nielegalnych organizacji i band na terenie Polski w latach 1944–1960, oprac. T. Kuligowski, R.F. Szczepański, J. Marzec, mps; AIPN, 0333/7, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1961 r. z 17 I 1962 r., k. 11–14.

w nakładzie 720 egzemplarzy⁴⁷ pt. „Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956”. Zawierał on podstawowe wiadomości o antykomunistycznym podziemiu niepodległościowym. Bazę źródłową do opracowania stanowiły w głównej mierze materiały archiwalne organów SB, WP i sądownictwa. Nie uwzględniono w nim jednak stanu liczbowego wszystkich organizacji i oddziałów zbrojnych działających w Polsce Ludowej w okresie jej dwudziestoletniego istnienia.

W kręgu szczególnego zainteresowania pionu „C” MSW znalazły się zagadnienia dotyczące struktur, metod i kierunków działania komórek wywiadowczych funkcjonujących w ramach organizacji niepodległościowych różnych orientacji politycznych. „Działalność wywiadowcza nielegalnych organizacji endecko-oenerowskich w Polsce w latach 1945–1949” zaprezentowana została w pracy M. Kozłowskiego⁴⁸. Ze względu na bogatą faktografię na szczególną uwagę zasługuje opracowanie Z. Wińskiego „Działalność wywiadowcza nielegalnego podziemia poakowskiego w latach 1944–1947”⁴⁹.

Wiele uwagi poświęcono także zbadaniu udziału komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w zwalczaniu podziemia i partyzantki niepodległościowej. Z okazji zbliżającego się 20-lecia powstania PRL i SB podjęte zostały prace nad opracowaniem noszącym roboczy tytuł „Aparat bezpieczeństwa w walce z reakcyjnym podziemiem w Polsce w latach 1944–1949”. W wielu instytucjach przeprowadzono gruntowną kwerendę do tego tematu, m.in. objęto nią archiwa: Biura „C” MSW, wydziałów „C” KW MO (w Białymstoku, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Rzeszowie, Warszawie), Centralnego Archiwum MSW, Zakładu Historii Partii przy Komitecie Centralnym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, komitetów wojewódzkich PZPR (w Białymstoku, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Rzeszowie, Poznaniu), Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralnego Archiwum Wojskowego, a także archiwa sądowe. Siedmioosobowy zespół badawczy złożony z L. Smolarskiego, R. Tryca, R. Ostrowskiego, W. Króla, M. Kozłowskiego, K. Piotrowskiego i Z. Wińskiego przejrzał ok. 6500 teczek materiałów, sporządził 8000 notatek i wytypował do sfilmowania ok. 6000 klitek dokumentów. Efektem tych działań był 283-stronicowy maszynopis pod roboczym tytułem „Walka organów bezpieczeństwa ze zbrojnym podziemiem”⁵⁰. Co ciekawe, powstał on w czasie zaledwie kilku miesięcy 1962 r.⁵¹

Dużym przedsięwzięciem organizacyjnym, którego koordynatorem było Biuro „C” MSW, stało się zebranie przez wydziały „C” KW MO materiałów do tematu „Fakty wrogiej działalności nielegalnych organizacji i band zbrojnych oraz przeciwdziałanie organów bezpieczeństwa w latach 1944–1960”. Krótki, półroczny (styczeń–czerwiec 1964 r.) termin wykonania tego projektu spowodował, że nie wszystkie wydziały wykonały go w całości, a zgromadzona dokumentacja nie była kompletna i jednolita pod względem formalnym. W związku z powyższym cezury czasowe tematu postanowiono ograniczyć do lat 1944–1948. W efekcie powielono 30 egzemplarzy wykazu zawierającego dane statystyczne

⁴⁷ AIPN, 1189/13, Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956, Warszawa 1964. Publikacja ta dostępna jest również w formie reprintu wydanego w 1993 r. przez Wydawnictwo RETRO w Lublinie.

⁴⁸ AIPN, 0887/119, Indeks opracowań wykonanych przez zespół pracowników Wydziału II Biura „C” MSW, k. 2.

⁴⁹ AIPN, 01334/353, mps.

⁵⁰ AIPN, 0887/119, Indeks opracowań wykonanych przez zespół pracowników Wydziału II Biura „C” MSW, k. 1. Zob. też AIPN, 1585/5062, Walka aparatu bezpieczeństwa z reakcyjnym podziemiem zbrojnym w latach 1944–1949, oprac. L. Smolarski, R. Ostrowski i W. Król, mps.

⁵¹ AIPN, 0333/8, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1962 r. z 9 I 1963 r., k. 11–14.

dotyczące zbrojnego podziemia niepodległościowego i prowadzonej z nim walki przez komunistyczne siły bezpieczeństwa⁵². Ten „Zbiór zestawień ilościowych obrazujących fakty antypaństwowej terrorystycznej działalności podziemia i przeciwdziałanie Służby Bezpieczeństwa w Polsce Ludowej w latach 1944–1948” składał się z 63 tabel statystycznych przedstawiających liczbę organizacji i zbrojnych oddziałów niepodległościowych, faktów antyreżimowej działalności, broni zdobytej przez komunistyczne organa bezpieczeństwa i zdanej przez ludność oraz osób aresztowanych przez „bezpiekę”. Autorami ostatecznej wersji opracowania przy współudziale W. Króla byli A. Strzelecka i W. Sawicki.

Podobną tematykę, aczkolwiek ograniczoną do jednego regionu, przedstawiał opracowany na podstawie oryginalnych dokumentów Białostockiego Okręgu AK (znajdujących się w dowodach rzeczowych sprawy płk. Jana Rzepeckiego) „Zbiór wybranych dokumentów obrazujących dywersyjną i terrorystyczną działalność Białostockiego Okręgu AK w okresie od powstania PKWN do utworzenia Rządu Jedności Narodowej (lipiec 1944 – czerwiec 1945)”⁵³.

Interesowano się także zagadnieniami związanymi z działalnością legalnej opozycji, której reprezentantem tuż po wojnie było Polskie Stronnictwo Ludowe. W związku z tym opracowany został przez K. Piotrowskiego „Rodowód i działalność PSL (1945–1947)”⁵⁴. Sporządzona rozprawa zawierała 100 kart maszynopisu. Omówiono w niej program, założenia i działalność partii. Zebrano bogaty materiał biograficzny dotyczący Stanisława Mikołajczyka i innych najważniejszych przywódców stronnictwa. Studia oparto głównie na źródłach Wydziału II Biura „C” MSW. Wykorzystano ok. 50 tomów materiałów archiwalnych i 5 opracowań z Biblioteki Specjalnej⁵⁵. Planowano także sporządzenie edycji źródłowej pt. „Reakcyjna działalność Polskiego Stronnictwa Ludowego”. Pomimo przeprowadzenia szczegółowej kwerendy, w której wyniku sporządzono m.in. 280 notatek w formie streszczeń i wyciągów, nie udało się opublikować książki z powodu braku „dokumentów, które wskazywałyby na reakcyjną i antypaństwową działalność PSL”⁵⁶.

Innym planowanym na większą skalę przedsięwzięciem koordynowanym przez Biuro „C” MSW, którego realizacja ostatecznie nie doszła do skutku, była edycja dokumentów dotyczących „podziemia reakcyjnego” w Polsce w latach 1944–1948 i zwalczania go przez władze komunistyczne. W kwietniu 1967 r. odbyło się posiedzenie inauguracyjne komitetu redakcyjnego, w którego skład weszli historycy partyjni pracujący na co dzień w różnych instytucjach: doc. dr W. Góra i dr R. Halaba – Zakład Historii Partii przy KC PZPR, M. Janic – MSW, dr R. Nazarewicz, J. Zabawski – Wydział Propagandy KC PZPR, T. Stępniewski – Wojskowy Instytut Historyczny. Wydawnictwo to miało być przeznaczone w zasadzie dla centralnego i częściowo średniego aktywu partyjnego oraz służyć pomocą lektorom KC i komitetów wojewódzkich PZPR, aparatowi szkoleniowemu MSW, ludowemu WP i MO. „Dzieło” proponowano wydać w stosunkowo niewielkim – jak na ówczesne warunki – nakładzie 2–3 tys. egzemplarzy. Publikacja składać się miała zarówno z wyboru dokumentów, jak i materiałów opracowanych „naukowo” według ogólnie przyjętych zasad edytorskich.

⁵² AIPN, 01299/920, Zbiór zestawień ilościowych obrazujących fakty antypaństwowej terrorystycznej działalności podziemia i przeciwdziałanie Służby Bezpieczeństwa w Polsce w latach 1944–1948, Warszawa 1964.

⁵³ AIPN, 0333/10, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1964 r. z 8 I 1965 r., k. 13–18.

⁵⁴ AIPN, 01476/71, mps.

⁵⁵ AIPN, 0333/17, t. 5, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW w 1973 r. z 5 I 1974 r., k. 14–16.

⁵⁶ AIPN, 0333/18, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1975 r. z 8 I 1976 r., b.p.; AIPN, 0350/4, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1975 r. z 16 I 1976 r., k. 136–137.

Materiały – dobierane w założeniu w myśl ogólnego klucza – miały wykazać, iż podziemie niepodległościowe prowadziło „nielegalną działalność terrorystyczną” w stosunku do działaczy i aktywu tzw. partii demokratycznych. Na potrzeby projektu przeprowadzono wnikliwą kwerendę. Karty kwerendalne opracowane zostały na podstawie dokumentacji wytworzonej przez konspiracyjne organizacje działające zarówno w okresie okupacji, jak i po zainstalowaniu się w Polsce rządów komunistycznych. W okresie trzech miesięcy przeanalizowano łącznie 3940 dokumentów, z których jako interesujące zakwalifikowano 854 i wypisano 190 kart kwerendalnych⁵⁷. Mimo tak szerokich planów i przeprowadzenia obszernej kwerendy archiwalnej nie ukazała się żadna publikacja.

Osobną kategorię opracowań stanowiły tzw. charakterystyki nielegalnych organizacji. Były to specjalnie założone teczki zawierające podstawowe wiadomości o grupach bądź oddziałach zbrojnych. Niejednokrotnie ograniczano się do zaprezentowania struktury i obsady personalnej dużych organizacji. W pracach zazwyczaj podana jest właściwa charakterystyka; znajdują się w nich także kwestionariusze osobowe założone na członków danej organizacji (oddziału zbrojnego) oraz karty na czyn „przestępczy”, w których podawano nazwiska członków ugrupowania i rodzaj czynu (np. napad z bronią w rękę). Często przywoływano również informacje dotyczące okresu i rejonu działania, imiona, nazwiska i pseudonimy dowódców oraz stan osobowy. Tego rodzaju charakterystyk tylko w ramach Biura „C” MSW przygotowywano w ciągu roku kilkadziesiąt. Na przykład w 1978 r. wykonano ich 25, ale z wydziałów „C” KW MO wpłynęło ich wówczas do biura 291⁵⁸. W 1980 r. opracowane były już 2447 charakterystyki⁵⁹. Kilka z nich ze względu na faktografię zasługuje niewątpliwie na uwagę. Charakterystyki takie posiadają liczne, nieraz niezbyt znane badaczom, organizacje i oddziały zbrojne, m.in.:

– Związek Walki o Wolność (działał w latach 1950–1952 w Warszawie i Zakopanem, prowadził przygotowania do wystąpień o charakterze dywersyjnym oraz czynności wywiadowcze na rzecz państw zachodnich; jego przywódcą był Zdzisław Moskała; liczył 8 osób)⁶⁰;

– Tajna Organizacja Wojskowa – Niepodległość (działała w latach 1953–1955, obejmowała swym zasięgiem całą Polskę; jej kadry kierownicze składały się z przedwojennych oficerów i żołnierzy AK; członkowie organizacji planowali zbieranie list członków partii komunistycznej w poszczególnych ministerstwach oraz wysadzenie pomnika Dzierżyńskiego w Warszawie; komendantem głównym był Bolesław Kwiatkowski ps. „ppłk T. Szymański”; pod koniec istnienia liczyła kilkadziesiąt osób rozrzuconych na obszarze całego kraju)⁶¹;

– Ojczyzna (działała w latach 1945–1949 w Katowicach i Poznaniu; kierował nią Henryk Nikisz ps. „Sławek”; liczyła 15 osób)⁶²;

⁵⁷ AIPN, 0333/20, t. 1, Notatka z pierwszego posiedzenia komitetu redakcyjnego wydawnictwa dokumentów i materiałów o podziemiu reakcyjnym w Polsce i walce z nim z kwietnia 1967 r., b.p.; *ibidem*, Notatka w sprawie wydania dokumentów i materiałów o działalności podziemia reakcyjnego w Polsce w latach 1944–1948 i walce z nim, b.d., b.p.

⁵⁸ AIPN, 0333/73, Informacja z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za okres 1 I–1 XI 1978 r. z 14 XII 1978 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW za okres 1 I–31 XII 1978 r., b.p.

⁵⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy wykonanej w Wydziale II Biura „C” MSW w 1980 r. ze stycznia 1981 r., b.p.; AIPN, 0333/71, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW w 1980 r. z 13 I 1981 r., k. 3–4.

⁶⁰ AIPN, 0189/6, rkps, mps.

⁶¹ AIPN, 0189/18, rkps, mps.

⁶² AIPN, 0189/9, rkps, mps.

- Młodzież Wielkiej Polski (organizacja młodzieżowa kierowana przez Stronnictwo Narodowe; powstała w 1932 r.; jej zadaniem było wychowanie młodzieży w duchu ideologii endeckiej; zorganizowana według dzielnic: krakowskiej, dolnośląskiej i górnośląskiej, które z kolei dzieliły się na okręgi, a te na obwody, centralnego kierownictwa nie posiadała; w latach 1946–1947 została rozbita przez komunistyczne organa bezpieczeństwa)⁶³;
- Polski Front Ojczyźniany (działał w latach 1951–1952 na terenie całej Polski; jeszcze w stadium początkowego rozwoju został rozbity przez komunistyczne organa bezpieczeństwa; kierował nim Antoni Jakubowski ps. „Sobin”; liczył ok. 30 osób)⁶⁴;
- Walcząca Armia Krajowa (działała w latach 1948–1949 w Warszawie i powiecie otwockim; jej założycielem i przywódcą był Jerzy Majchrzak ps. „Walter”, „Huragan”; prowadziła działalność „dywersyjno-terrorystyczną, dokonywała napadów rabunkowych”; liczyła ok. 40 osób)⁶⁵;
- Demokratyczna Armia Krajowa (działała w latach 1950–1951 w powiecie Nowy Bytom; jej dowódcą był Tadeusz Seneko ps. „Ogień”; liczyła ok. 30 osób)⁶⁶;
- Armia Krajowa Rzeczypospolitej Polskiej (działała w latach 1947–1948 w Toruniu; jej dowódcą był Franciszek Karwecki ps. „Agnieszka”; liczyła ok. 20 osób)⁶⁷;
- Niepodległościowe Siły Zbrojne (działały w latach 1946–1949 w powiecie otwockim; ich dowódcą był Tadeusz Grubek; liczyły 45 osób)⁶⁸;
- Komitet Wolnych Polaków (działał w latach 1948–1951 w Katowicach; jego dowódcą był Piotr Urbański; liczył 18 osób)⁶⁹;
- Piastowska Rzeczpospolita Polska (organizacja działała w latach 1948–1953 na terenie Warszawy; jej organizatorem i kierownikiem był Stanisław Nitschke ps. „Książę Piast Opolski”; liczyła 15 osób)⁷⁰;
- Krajowy Ruch Oporu (składał się z byłych żołnierzy AK; działał w 1952 r. w powiecie ostródzkim; jego dowódcą był Edward Dackiewicz ps. „Pantera”; zamierzał zbierać informacje o organizacjach społecznych i kolportować ulotki; liczył 6 osób)⁷¹;
- Wolni Strzelcy (działali w latach 1947–1949 na terenie powiatu siemianowickiego; liczyli 6 osób)⁷²;
- Żołnierze Wolnej Polski (działali od lipca 1950 r. do października 1952 r. na terenie powiatów: Dębica, Jasło i Przemyśl oraz w województwie gdańskim; zamierzali swymi wpływami objąć cały obszar kraju, na czele organizacji stał sztab składający się z 4 osób, szefem sztabu był Marian Pionk ps. „Dobiesław”; liczyli ok. 30 osób)⁷³;
- Polski Związek Narodowy (działał w latach 1950–1952 w powiatach gnieźnieńskim i mogileńskim; jego dowódcą w Gnieźnie był Wacław Kwiatkowski, a w Mogilnie Zygmunt Kwiatkowski ps. „Jaguar”; liczył 30 osób)⁷⁴;

⁶³ AIPN, 0189/19, rkps, mps.

⁶⁴ AIPN, 0189/23, rkps, mps.

⁶⁵ AIPN, 0189/60, rkps, mps.

⁶⁶ AIPN, 0189/101, rkps, mps.

⁶⁷ AIPN, 0189/72, rkps, mps.

⁶⁸ AIPN, 0189/71, rkps, mps.

⁶⁹ AIPN, 0189/21, rkps, mps.

⁷⁰ AIPN, 0189/7, rkps, mps.

⁷¹ AIPN, 0189/92, rkps, mps.

⁷² AIPN, 0189/26, rkps, mps.

⁷³ AIPN, 0189/170, rkps, mps.

⁷⁴ AIPN, 0189/109, rkps, mps.

- Polska Organizacja Młodzieży Katolickiej (działała w latach 1948–1949 w Brodnicy oraz w Nowym Mieście i Działdowie; jej organizatorem i kierownikiem był Jerzy Zimmerman; liczyła 5 osób)⁷⁵;
- Krakowska Brygada Obrony Narodowej (działała w latach 1945–1946 w Krakowie i Katowicach; podzielona była na 5 grup: wywiadowczą, propagandową, prasową, wypadową i kontrwywiadowczą; liczyła ok. 50 osób)⁷⁶;
- Abażur 101 (oddział działał w latach 1945–1947 na terenie powiatów: Turek, Konin, Koło, Kalisz, Brzeziny, Łęczyca, Poddębice; jego dowódcą był Bronisław Kupis ps. „Abażur 101”; liczył ok. 50 osób)⁷⁷;
- Związek Ofiar Reżimu Komunistycznego (działał w 1950 r. na terenie powiatów Włoszczowa i Radomsko; jego dowódcą był Zdzisław Skoczylas ps. „Orlik”; liczył 11 osób)⁷⁸;
- Organizacja Walki z Komunizmem (działała od maja 1953 r. do kwietnia 1955 r. na terenie powiatów: Mońki, Grajewo i Białystok; jej dowódcą był Józef Chodorowski ps. „Ponury”; organizowała „napady terrorystyczno-rabunkowe” oraz gromadziła broń i kolportowała ulotki „antypaństwowe”; liczyła 3 osoby)⁷⁹;
- Ruch Oporu Kadr Młodzieży Polskiej (działał w 1948 r. na terenie powiatów Ostrowiec Świętokrzyski i Opatów; jego komendantem był Zygmunt Krzeziński ps. „Czarny”; liczył 21 osób)⁸⁰;
- Ruch Uniwersalistów (działał w latach 1950–1952 na terenie województwa warszawskiego i Lublina; kierowali nim Władysław Jaworski i Sylwester Rek; organizacja posiadała tzw. kółka dyskusyjne w Warszawie, Błoniach, Sochaczewie, Komorowie, Otwocku, Wawrze i Lublinie; liczyła ok. 55 osób)⁸¹.

IV. Problematyka służb specjalnych

W ramach działalności naukowo-badawczej podjęte zostały prace nad zagadnieniem omawiającym aktywność obcych służb wywiadowczych na terenie PRL i zwalczanie ich przez SB. Z uwagi na szczupłość zespołu składającego się jedynie z dwóch osób (T. Kubiszewski, W. Sawicki) początkowo skoncentrowano się na zebraniu materiałów dotyczących wywiadu zachodnoniemieckiego i opisanu metod jego funkcjonowania⁸². Zadanie to wykonano prawie wyłącznie w oparciu o materiały archiwalne zgromadzone w Biurze „C” MSW i tylko w dwóch przypadkach korzystano ze źródeł znajdujących się w wydziałach „C” KW MO. Opracowanie pt. „Działalność wywiadu zachodnoniemieckiego w Polsce i walka z nim organów Służby Bezpieczeństwa” przekrojowo obrazowało działalność skierowaną na Polskę, pomijając w zasadzie inne kierunki jego zainteresowań⁸³.

⁷⁵ AIPN, 0189/122, rkps, mps.

⁷⁶ AIPN, 0189/30, rkps, mps.

⁷⁷ AIPN, 0189/70, rkps, mps.

⁷⁸ AIPN, 0189/66, rkps, mps.

⁷⁹ AIPN, 0189/100, rkps, mps.

⁸⁰ AIPN, 0189/128, rkps, mps.

⁸¹ AIPN, 0189/64, rkps, mps.

⁸² AIPN, 0333/8, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1962 r. z 9 I 1963 r., k. 11–14; AIPN, 0887/118, Indeks opracowanych materiałów w dziale korespondencji ogólnej w podzespole Biura „C”: Opracowania własne Biura „C”, k. 4; AIPN, 0333/9, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1963 r. z 4 I 1964 r., k. 12–13.

⁸³ AIPN, 0887/119, Indeks opracowań wykonanych przez zespół pracowników Wydziału II Biura „C” MSW, k. 1.

W formie maszynopisów przygotowano również dwie monografie: „Zachodnioniemiecka działalność rewizjonistyczno-wywiadowcza w Polsce na przestrzeni lat 1945–1962” (W. Sawicki)⁸⁴ oraz „Kontrwywiad – walka aparatu bezpieczeństwa publicznego w Polsce Ludowej ze szpiegostwem w latach 1944–1955” (J. Pytel)⁸⁵. Szerzej o działalności zachodnich służb specjalnych traktowało natomiast opracowanie „Obce wywiady przeciw Polsce w pierwszym dziesięcioleciu władzy ludowej”⁸⁶. Z kolei o przeciwdziałaniu wobec tych służb informowała „Kronika zlikwidowanych niektórych siatek szpiegowskich i zatrzymanych osób za działalność wywiadowczą przez Służbę Bezpieczeństwa w latach 1945–1969”⁸⁷. Opracowano również charakterystyki placówek wywiadu francuskiego w Gdańsku i Szczecinie oraz prowadzono zaawansowane prace dotyczące ośrodków wywiadu brytyjskiego w Barkhausen i Röttingen⁸⁸.

Monografia oraz charakterystyka powstały także na temat Mazurskich Sił Wyzwoleńczych. Organizacja ta, licząca 120 osób pod dowództwem Helmutha Sadowskiego i Jerzego Szmidta, w latach 1950–1953 prowadziła działalność wywiadowczą na rzecz USA w kilku powiatach województwa olsztyńskiego (Mrągowo, Giżycko, Pisz, Olsztyn) oraz w Toruniu, Poznaniu, Warszawie, Zielonej Górze, a także na terenie Niemieckiej Republiki Demokratycznej⁸⁹.

Pokłosiem zbierania przez Biuro „C” MSW wszelkich informacji na temat osób współpracujących z obcymi służbami wywiadowczymi był „Informator o osobach skazanych za działalność szpiegowską w latach 1944–1970”⁹⁰. Podzielony na trzy rozdziały prezentował dane na temat: 1338 osób skazanych za działalność szpiegowską zamieszkujących w kraju (z podziałem na województwa), 109 osób skazanych za działalność szpiegowską i przebywających na stałe za granicą, 384 osób skazanych za działalność szpiegowską, które zmarły lub nie figurowały w ewidencji ludności. Po 14 latach doczekał się on nowej drukowanej wersji, zaktualizowanej o informacje sięgające 1984 r.⁹¹ Dokonano w niej m.in. korekty części dotyczącej wywiadów amerykańskiego, angielskiego i zachodnioniemieckiego⁹².

⁸⁴ AIPN, 0397/32, mps.

⁸⁵ AIPN, 0887/118, Indeks opracowanych materiałów w dziale korespondencji ogólnej w podzespole Biura „C”: Opracowania własne Biura „C”, k. 1–17.

⁸⁶ AIPN, 0887/130, kserokopia maszynopisu.

⁸⁷ AIPN, 01476/51, mps powiel.

⁸⁸ AIPN, 0333/73, Informacja o pracy Wydziału II Biura „C” MSW za okres I–II XII 1978 r. z 14 XII 1978 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW za okres I–31 XII 1978 r., b.p.; AIPN, 0359/5, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1981 r. z 5 I 1982 r., b.p.

⁸⁹ AIPN, 0333/17, t. 7, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1976 r. z 5 I 1977 r., k. 7–9; AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z pracy wykonanej w Wydziale II Biura „C” MSW w 1980 r. ze stycznia 1981 r., b.p.; AIPN, 0189/33, Mazurskie Siły Wyzwoleńcze (charakterystyka).

⁹⁰ AIPN, 1189/43.

⁹¹ AIPN, 01530/5, Informator o osobach skazanych za działalność szpiegowską w latach 1944–1984, Warszawa 1986 (pod nieco zmienionym tytułem: *Informator o osobach skazanych za szpiegostwo w latach 1944–1984* opracowanie ukazało się jako reprint wydany przez lubelskie Wydawnictwo RETRO w 1994); AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1979 r. z 18 I 1980 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy wykonanej w Wydziale II Biura „C” MSW w 1980 r. ze stycznia 1981 r., b.p.; AIPN, 0333/71, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW w 1980 r. z 13 I 1981 r., b.p.; AIPN, 0333/75, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW w pierwszym półroczu 1982 r. z 30 VII 1982 r., k. 5–9; AIPN, 0359/5, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za I półrocze 1983 r. z 25 VII 1983 r., b.p.

⁹² AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w 1980 r. ze stycznia 1981 r., b.p.; AIPN, 0333/71, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW w 1980 r. z 13 I 1981 r., b.p.

Podobny w założeniu, aczkolwiek ograniczony do jednego tylko regionu, był „Informator o osobach skazanych za działalność szpiegowską w latach 1944–1970 obecnie zamieszkałych na terenie województwa-Warszawa”⁹³.

Ponadto sporządzono 14 tabel statystycznych ukazujących najważniejsze fakty o osobach skazanych za działalność szpiegowską w rozbiciu na poszczególne wywiady, okresy i tereny działania⁹⁴.

Pośrednio problematyki tej dotyczyły również „Wykazy stypendystów i pracowników placówek dyplomatycznych, którzy odmówili powrotu do kraju” (A. Strzelecka)⁹⁵. Co więcej przystąpiono do przygotowania wykazu wyeliminowanych tajnych współpracowników przebywających za granicą od 1970 do 1982 r.⁹⁶

V. Duchowieństwo i Kościół katolicki

Na początku lat sześćdziesiątych rozpoczęto prace nad noszącym znamienity tytuł opracowaniem „Walka reakcyjnego kleru przeciw Polsce Ludowej w latach 1944–1962”. O skali tego przedsięwzięcia i wagi, jaką do niego przywiązywano, świadczy to, iż w ciągu dwóch miesięcy (wrzesień i październik 1962 r.) specjalnie utworzone wówczas grupy funkcyjariuszki z wydziałów: II, III i IV objechały wszystkie KW MO i zebrały materiały dotyczące „wrogiej” działalności duchowieństwa. W każdym województwie przejrano przeciętnie ok. 250 teczek znajdujących się w wydziałach „C” i wydziałach IV KW MO. Następnie zespół pracowników (T. Kuligowski, E. Andrzejewska, G. Bońska, A. Strzelecka, T. Wróbel, J. Moskwiak) dokonał kwerendy wśród materiałów znajdujących się w Wydziale II Biura „C” MSW. Po segregacji T. Kuligowski, T. Wróbel, S. Piechowicz rozpoczęli opracowywanie źródeł⁹⁷. Gotowy tekst w formie powielonego maszynopisu wprowadzono do użytku wewnętrznego w aparacie bezpieczeństwa w 1963 r.⁹⁸

Badanie tej problematyki kontynuowano, opracowując temat przedstawiający „Fakty i przejawy wrogiej działalności kleru Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w latach 1945–1963”. Został on zaprezentowany zarówno w formie opisowej obejmującej streszczenie zarzutów dotyczących poszczególnych osób, jak i statystycznej ujętej według struktury organizacyjnej (zasięgu terytorialnego diecezji) Kościoła w Polsce. Część statystyczna (dla każdej diecezji sporządzono oddzielną teczkę, a na ich podstawie zbiorczą jednostkę z danymi) obrazowała liczbę duchownych „wrogo działających” w poszczególnych latach z podziałem na: rodzaje „czynów przestępczych”, stosowane formy działalności, karalność sądową i administracyjną, stanowiska w hierarchii kościelnej oraz liczbę osób, których działalność się powtarzała. Podstawą źródłową były wyłącznie materiały archiwalne zarejestrowane w Centralnej Kartotece Ogólnoinformacyjnej MSW, a znajdujące się w archiwach Biura „C” MSW i wydziałów „C” KW MO. Opracowanie wykonano w 8 egzemplarzach (kompletach), z których każdy składał się z 25 teczek diecezjalnych oraz 1 tezeki zbiorczej. Ostateczną redakcję i korektę przeprowadzili A. Strzelecka i W. Król. Podobną

⁹³ AIPN, 01305/494.

⁹⁴ AIPN, 0333/17, t. 4, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1972 r. ze stycznia 1973 r., k. 8–9.

⁹⁵ AIPN, 0887/119, Indeks opracowań wykonanych przez zespół pracowników Wydziału II Biura „C” MSW, k. 2.

⁹⁶ AIPN, 0333/75, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW w pierwszym półroczu 1982 r. z 30 VII 1982 r., k. 1, 5–9.

⁹⁷ AIPN, 0333/8, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1962 r. z 9 I 1963 r., k. 11–14.

⁹⁸ AIPN, 01476/55, Walka reakcyjnego kleru przeciwko Polsce Ludowej w latach 1944–1962, oprac. T. Kuligowski, T. Wróbel, S. Piechowicz, Warszawa 1963, mps powiel.

tematykę reprezentowała praca pt. „Wroga działalność kleru rzymskokatolickiego przeciwko PRL w latach 60-tych”, która – co ciekawe – podlegać miała swoistej „recenzji” wyspecjalizowanego w sprawach kościelnych Departamentu IV MSW⁹⁹.

Na zlecenie kierownictwa MSW przygotowano zestawienie dotyczące masowych wystąpień w latach 1949–1967. Podzielono je na trzy grupy obejmujące protesty na tle: politycznym, ekonomicznym i przede wszystkim religijnym. Uwzględniono w nim również przyczyny demonstracji, miejsce, czas oraz liczbę uczestników¹⁰⁰.

Warto wspomnieć, iż w okresie (1968 r.), kiedy nie podejmowano większych prac o charakterze badawczym z powodu braku odpowiednio przygotowanych kadr, zajęto się działaniami mającymi na celu porządkowanie i opracowywanie dokumentacji związanej z zagadnieniami duchowieństwa katolickiego. Wynikało to przede wszystkim ze wzrostu zapotrzebowania na tego typu materiały ze strony Departamentu IV MSW. Postanowiono wydzielić więc z zespołu akt obiektowo zagadnieniowych „wszystką dokumentację po klerze” i opracować ją oddzielnie według ustalonych haseł, problemów i tematów. Planowane prace miały polegać na: analizowaniu i segregowaniu całości dokumentacji według ustalonych zagadnień problemowych i tematów, zaprowadzeniu oddzielnego inwentarza książkowego na uporządkowaną dokumentację oraz założeniu skorowidzów problemowo-tematycznych. Wydzielono w rezultacie ok. 75 mb akt związanych z duchowieństwem, z których następnie wyodrębniono liczącą ok. 40 mb dokumentację dotyczącą duchowieństwa świeckiego i dokonano jej selekcji na następujące hasła: Watykan, Sobór Watykański II, prymas, episkopat, Instytut Prymasowski, Wielka Nowenna, stosunki państwo–Kościół, Kościół na Ziemiach Zachodnich¹⁰¹. W wyniku tych działań opracowano całkowicie dokumentację dotyczącą stosunków państwo–Kościół oraz duchowieństwa świeckiego i instytucji kościelnych, m.in.: dokumenty historyczne związane z kardynałami A. Sapiehą i A. Hlondem, Soboru Watykańskiego II, prymasa S. Wyszyńskiego (pamiętniki z okresu uwięzienia, kazania, dokumentacja „wrogich wystąpień”), listy pasterskie, orędzia, zarządzenia, dekrety, instrukcje episkopatu i prymasów, dokumenty dotyczące Wielkiej Nowenny i Milenium, niektórych biskupów (Z. Choromańskiego, C. Kaczmarka, B. Kominka), Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, wyższych seminariów duchownych, wydawnictw kościelnych. W późniejszym czasie planowano jeszcze rozpoznać i uporządkować dokumentację na temat: cudów, kurii diecezjalnych, wyjazdów duchownych za granicę, a także przestępstw i wykroczeń wśród księży¹⁰². W celu ułatwienia prowadzenia kwerend archiwalnych, opierając się o ustalone hasła, dokonano klasyfikacji dokumentacji odnoszącej się do duchowieństwa rzymskokatolickiego. Działaniem tym objęto również materiały Departamentu IV MSW¹⁰³.

Swoistym przewodnikiem bibliograficznym po zbiorach Wydziału II Biura „C” MSW odnoszących się do Kościoła katolickiego i innych wyznań było zestawienie zawierające „Opracowania Służby Bezpieczeństwa i kleru znajdujące się w Wydziale II Biura «C» MSW na temat dzia-

⁹⁹ AIPN, 0333/10, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1964 r. z 8 I 1965 r., k. 13–18.

¹⁰⁰ AIPN, 0333/17, t. 4, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1972 r. ze stycznia 1973 r., k. 8–9.

¹⁰¹ AIPN, 0333/15, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za I kwartał 1968 r. z kwietnia 1968 r., k. 6–7; *ibidem*, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1968 r. z 10 I 1969 r., k. 8–9.

¹⁰² AIPN, 0333/74, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” za 1969 r. z 12 XII 1970 r., k. 7–9.

¹⁰³ AIPN, 0333/14, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1967 r. z 4 I 1967 r., k. 10–11.

łałości kleru rzymskokatolickiego i innych wyznań w Polsce”¹⁰⁴. Objęło ono 172 pozycje, na które składały się opracowania wykonane przez SB, wydawnictwa książkowe, broszury i referaty wydane przez Kościół katolicki bądź przez różne instytucje kościelne i związane z Kościołem.

VI. Zagadnienia związane z problematyką żydowską

Reminiscencją Marca '68 było zapoczątkowanie prac nad kilkoma związanymi z problematyką żydowską informatorami. Spośród nich można wymienić: „Wykaz funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych pochodzenia żydowskiego aktualnie zamieszkujących w kraju”¹⁰⁵, „Wykaz funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych pochodzenia żydowskiego, których miejsce pobytu jest nieznane”¹⁰⁶, „Wykaz osób narodowości polskiej pochodzenia żydowskiego, którzy brali udział w walce z faszyzmem w okresie II wojny światowej i wyjechali z kraju”¹⁰⁷, „Wykaz żołnierzy Wojska Polskiego i uczestników ruchu oporu pochodzenia żydowskiego poległych w okresie II wojny światowej i w obronie władzy ludowej”¹⁰⁸, „Wykaz Polaków pochodzenia żydowskiego poległych w walce z hitlerowskim faszyzmem w latach II wojny światowej”¹⁰⁹, „Wykaz osób narodowości polskiej pochodzenia żydowskiego zasłużonych w okresie II wojny światowej w walce z faszyzmem przebywających w kraju”¹¹⁰, „Wykaz żołnierzy Wojska Polskiego pochodzenia żydowskiego, którzy wyjechali z kraju”¹¹¹ oraz „Wykaz więźniów obozów koncentracyjnych, członków ruchu oporu i żołnierzy armii sojuszniczych pochodzenia żydowskiego, którzy wyjechali z kraju”¹¹².

W związku ze zbliżającą się kolejną rocznicą Marca '68 w 1987 r. wspólnie z Wydziałem Społeczno-Prawnym KC PZPR przygotowana została „Lista osób pochodzenia żydowskiego, których dorobek i drogę życiową proponuje się ukazać w środkach masowego przekazu z okazji 20. rocznicy «wydarzeń marcowych»” (Warszawa 1987)¹¹³. Jej rozwinięciem był specjalny „Wykaz osób pochodzenia żydowskiego w podziale na grupy odnośnie wykorzystania w środkach masowego przekazu” klasyfikujący te osoby do czterech kategorii uszeregowanych według zasług w życiu społeczno-politycznym, naukowym i kulturalnym PRL¹¹⁴. Podobny charakter miała informacja „O kombatantach II wojny światowej działających w Oddziale Warszawskim Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce” (Warszawa 1987) autorstwa S. Łęczyckiego, absolwenta szkoły oficerskiej w Riazaniu i byłego oficera armii Berlinga, działającego w Komisji ds. Kombatantów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce¹¹⁵.

¹⁰⁴ AIPN, 0887/120.

¹⁰⁵ AIPN, 01179/334, mps powiel. Wykaz stanowią materiały robocze zawierające nazwiska funkcjonariuszy wraz z datami i miejscami ich urodzenia, adresami zamieszkania oraz informacjami dotyczącymi przynależności do PPR i PZPR, a także sprawowanymi funkcjami w resorcie spraw wewnętrznych.

¹⁰⁶ AIPN, 01179/338, mps powiel.

¹⁰⁷ AIPN, 01179/341, mps powiel. Wykaz zawiera materiały robocze z nazwiskami oraz funkcjami sprawowanymi w ludowym Wojsku Polskim i resorcie spraw wewnętrznych.

¹⁰⁸ AIPN, 01179/568, mps powiel.

¹⁰⁹ AIPN, 01179/342, mps powiel. Wykaz zawiera materiały robocze z danymi o Żydach poległych w: wojnie obronnej 1939 r., Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, polskim podziemiu, ludowym Wojsku Polskim.

¹¹⁰ AIPN, 01179/340, mps powiel.

¹¹¹ AIPN, 01179/339, mps powiel.

¹¹² AIPN, 01179/337, mps powiel.

¹¹³ AIPN, 01179/346, mps powiel.

¹¹⁴ AIPN, 01179/347, mps powiel. Przywołane w Wykazie kategorie to: I. Osoby zasługujące na szczególną popularyzację; II. Osoby zasługujące na umiarkowaną popularyzację; III. Osoby zasługujące na okazjonalną wzmiankę o dorobku; IV. Osoby w pełni usatysfakcjonowane.

¹¹⁵ AIPN, 01179/343, mps powiel.

VII. Sytuacja społeczno-polityczna i ruch związkowy w Polsce Ludowej

W formie powielonego wydawnictwa ukazała się niewielka objętościowo broszura „Sytuacja w polskim ruchu robotniczym w latach 1944–1948” (Warszawa 1975) omawiająca dzieje lewicowego ruchu robotniczego w latach czterdziestych przed Kongresem Zjednoczeniowym Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej¹¹⁶.

Zbieranie informacji o siłach wrogich komunizmowi było jednym z najważniejszych zadań stojących przed resortem spraw wewnętrznych. Owocem rozpoznania tych środowisk okazał się powstały niemal w ostatnim momencie istnienia PRL „Informator o ugrupowaniach opozycyjnych działających w Polsce w latach 1976–1986” (Warszawa 1989)¹¹⁷. Zbliżony do niego był obejmujący wcześniejsze lata „Informator o partiach politycznych, organizacjach młodzieżowych, stowarzyszeniach wyższej użyteczności i organizacjach ogólnokrajowych działających w Polsce w latach 1944–1975”, przy czym dotyczył on ugrupowań koncesjonowanych przez władze komunistyczne i działających legalnie¹¹⁸. K. Piotrowski przygotował z kolei studium „Bolesław Piasecki – prezes Stowarzyszenia PAX. Życie i działalność” (Warszawa 1986)¹¹⁹, w którym podjął próbę przedstawienia sylwetki tej mocno kontrowersyjnej postaci i jej roli w życiu politycznym PRL.

Starano się również poddać ocenie działające wówczas media i to zarówno te funkcjonujące w kraju w sposób aprobowany przez rządzących, jak i zupełnie od nich niezależne, sponsorowane przez organizacje zagraniczne. Na przykład na polecenie wiceministra spraw wewnętrznych Franciszka Szlachcica przeprowadzono analizę tygodnika „Przekrój” z lat 1960–1963¹²⁰. Podobnie postąpiono z audycjami Radia Wolna Europa z pierwszej połowy lat sześćdziesiątych¹²¹.

Ze względu na sytuację społeczno-polityczną po wprowadzeniu stanu wojennego skoncentrowano się na pracach o charakterze archiwalnym. Polegały one na wyłączeniu z przejętych materiałów NSZZ „Solidarność” dokumentów posiadających wartość operacyjną, procesową oraz propagandową i przekazaniu ich właściwym jednostkom resortowym¹²². Przystąpiono także do uporządkowania i przekazywania KW MO zarekwirowanych materiałów związkowych¹²³. W trakcie tych działań wyselekcjonowano ogółem ok. 3600 różnych dokumentów, które przekazano m.in. jednostkom operacyjnym MSW, komendom MO

¹¹⁶ AIPN, 01305/779.

¹¹⁷ AIPN, 1335/236; AIPN, 0434/35, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w 1989 r. z 7 I 1990 r., k. 259.

¹¹⁸ AIPN, 0546/124, mps; AIPN, 0333/17, t. 7, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1976 r. z 5 I 1977 r., k. 7–9.

¹¹⁹ AIPN, 0135/676.

¹²⁰ AIPN, 01334/348, Analiza tygodnika „Przekrój” z lat 1960 (do maja 1963 r.), mps; AIPN, 0887/118, Indeks opracowanych materiałów w dziale korespondencji ogólnej w podzespolu Biura „C”: Opracowania własne Biura C”, k. 4; AIPN, 0333/9, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1963 r. z 4 I 1964 r., k. 12–13.

¹²¹ AIPN, 01334/494, Analiza audycji Radia Wolna Europa nadawanych od stycznia 1963 do marca 1964, oprac. T. Wróbel.

¹²² AIPN, 0718/38, Korespondencja dotycząca opracowania materiałów NSZZ „Solidarność” przejętych po 13 XII 1981 r. (m.in. Informacja z 6 I 1982 r. o dotychczasowych wynikach grupy roboczej powołanej przez sekretarza KC PZPR S. Olszowskiego w celu analizy dokumentów zabezpieczonych przez organa porządkowe w jednostkach organizacyjnych NSZZ „Solidarność” oraz Instrukcja z 13 I 1982 r. dotycząca form i organizacji grupy powołanej do oceny i wykorzystania zdeponowanych materiałów 13 XII 1981 r. w pomieszczeniach zarządów regionów NSZZ „Solidarność”), b.p.

¹²³ AIPN, 0887/8, Zasady opracowania dokumentacji zawieszono NSZZ „Solidarność” zatwierdzone przez dyrektora generalnego MSW K. Straszewskiego z 10 I 1982 r., mps powiel.

oraz KC PZPR. Ponadto skierowano ok. 2100 różnego rodzaju wydawnictw i ulotek do Akademii Spraw Wewnętrznych, Wyższej Szkoły Oficerskiej w Legionowie, Wojskowej Akademii Politycznej, Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej, KC PZPR i Muzeum Ruchu Robotniczego. Sporządzono także (według układów: numerycznego, tematycznego i nazwisk osób figurujących w nagraniach) wykaz taśm magnetofonowych zakwestionowanych 13 grudnia 1981 r. w poszczególnych siedzibach władz regionów NSZZ „Solidarność”. Porządkowaniu i ewidencjonowaniu poddano również zbiór zarekwirowanych tam fotografii. Gromadzono i opracowywano także różnorodne druki (ulotki, plakaty, broszury, większe wydawnictwa) kolportowane już po 13 grudnia 1981 r. przez podziemne struktury NSZZ „Solidarność”, KOR oraz KPN. Łącznie opracowano ok. 1400 tego rodzaju dokumentów.

W tym miejscu warto również zwrócić uwagę, iż oprócz typowej dokumentacji aktowej uporządkowano ok. 5700 fotografii przejętych 13 grudnia 1981 r. z poszczególnych regionów NSZZ „Solidarność” i przygotowano informację dotyczącą zbiorów ikonograficznych zarekwirowanych po wprowadzeniu stanu wojennego, zawierającą wykaz działań tematycznych oraz indeks osób zidentyfikowanych.

W oparciu o tę wstępnie uporządkowaną dokumentację (ok. 300 000 egzemplarzy wydawnictw) sporządzono „Wykaz literatury wydawanej poza cenzurą przez NSZZ «Solidarność» oraz inne wydawnictwa w latach 1980–1981”¹²⁴. Podobny charakter posiadał alfabetyczny wykaz wydawnictw zwartych wydanych poza cenzurą od 1977 r. do 13 grudnia 1981 r. Bibliografia ta zawierała 416 pozycji i objęła tomy wydawane przez niezależne oficyny oraz druki publikowane przez NSZZ „Solidarność” i NZS, których treść nie dotyczyła działalności zarówno związku, jak i zrzeszenia¹²⁵. Pod względem ewidencyjno-kartotecznym opracowane zostały posiadane przez Biuro „C” MSW zwarte wydawnictwa i czasopisma kolportowane przez NSZZ „Solidarność” przed 1981 r., a także przez jej podziemne struktury po wprowadzeniu stanu wojennego¹²⁶.

Sztandarową pozycją poświęconą niezależnemu ruchowi związkowemu był niewątpliwie dwuczęściowy „Informator o delegatach na I Krajowy Zjazd NSZZ «Solidarność», wrzesień–październik 1981 r.” (Warszawa 1984)¹²⁷, który objął 826 osób. Opracowanie przygotowane zostało przede wszystkim na podstawie przejętych przez SB ankiet działaczy związkowych, poszerzonych w znacznym stopniu o informacje zaczerpnięte z: ewidencji Biura „C” MSW (wydziały III i VII), materiałów archiwalnych znajdujących się w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych i Wydziale II Biura „C” MSW, systemu informatycznego krypt. „Jodła” obejmującego osoby internowane po wprowadzeniu stanu wojennego (Wydział I Biura „C” MSW), systemu SERP dotyczącego osób wyjeżdżających na pobyt stały do krajów kapitalistycznych, Biura Śledczego MSW na temat osób ukrywających się

¹²⁴ AIPN, 0887/8, mps powiel.; AIPN, 0546/12, Protokół narady zawodowej Wydziału II Biura „C” MSW odbytej 12 VII 1982 r. z udziałem zastępcy dyrektora płk. J. Czumackiego z 13 VII 1982 r., k. 7; AIPN, 0359/9, Protokół narady zawodowej Wydziału II Biura „C” MSW odbytej 12 VIII 1982 r. z udziałem zastępcy dyrektora płk. J. Czumackiego z 13 VIII 1982 r., k. 7–8.

¹²⁵ AIPN, 0359/5, Sprawozdanie Wydziału II Biura „C” MSW za pierwsze półrocze 1983 r. z 25 VII 1983 r., b.p.; AIPN, 0546/6, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w 1983 r. z 7 I 1984 r., k. 12–17.

¹²⁶ AIPN, 0546/8, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1985 r. z 4 I 1986 r., k. 2–3; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1985 r. z 20 I 1986 r., k. 9–11.

¹²⁷ AIPN, 01435/18 (egz. 1/2). W nowej formie ten niewątpliwie cenny materiał źródłowy ukazał się w ostatnim czasie jako *Ludzie „Solidarności”*. Informator o delegatach na I Krajowy Zjazd NSZZ „Solidarność”, oprac. M. Piotrowski, Lublin 2002.

i amnestionowanych, przeciwko którym prowadzone było postępowanie przygotowawcze, Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości odnoszące się do osób z przeszłością kryminalną. Drugi informator (tym razem opracowany na podstawie materiałów Biura „C”) pt. „Kierownictwo Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego «Solidarność»” (Warszawa 1988) dotyczył członków Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” oraz jej doradców¹²⁸. Zawierał 127 notatek biograficznych prezentujących m.in. wiadomości o pełnionej funkcji związkowej i działalności politycznej przed, a także po rozwiązaniu związku oraz zestawienia statystyczne¹²⁹.

Podobny charakter miała praca przygotowana na podstawie zarekwirowanej dokumentacji NSZZ „Solidarność” dotycząca przedstawicieli zagranicznych mass mediów akredytowanych w 1981 r. podczas I Zjazdu związku. Omówienie objęło 526 osób i składało się z trzech części: wykazu osób akredytowanych z ramienia prasy, radia i telewizji, wykazu zagranicznych środków masowego przekazu według państw uczestniczących w zjeździe oraz wykazu państw, z których delegowane osoby uzyskały akredytację¹³⁰.

W połowie lat osiemdziesiątych zespół w składzie B. Michalska i B. Sawczak zakończył prace nad liczącą ok. 600 stron maszynopisu monografią Regionu Mazowsze NSZZ „Solidarność”. Podstawę źródłową stanowiła oryginalna dokumentacja związkowa, wydawnictwa zwarte oraz materiały archiwalne MSW i SUSW¹³¹. W opracowaniu zawarto niemal wszystkie aspekty działalności związkowej, przy czym niektórym z nich (np. strajki) z uwagi na ich istotną wartość operacyjną poświęcono więcej uwagi¹³². Monografia zawierała również notki biograficzne działaczy Regionu Mazowsze, uchwały zarządu, a także dokumenty wytworzone podczas I i II Walnego Zebrania Delegatów Regionu¹³³.

W 1987 r. w oparciu o materiały źródłowe sporządzono 110 charakterystyk członków Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” oraz przywódców związkowych¹³⁴. W następnym roku przygotowano natomiast dwie monografie dotyczące posiedzeń Prezydium Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” w Radomiu (3 grudnia 1981 r.) i Gdańsku (11/12 grudnia 1981 r.). Opracowanie „radomskie” zawierało 96, a „gdańskie” 260 stron maszynopisu. Powstały one w oparciu o oryginalne teksty wystąpień uczestników tych posiedzeń zarejestrowanych na taśmach magnetofonowych. Wydano je jako druk zwarty pod wspólnym tytułem „Posiedzenie Prezydium Krajowej Komisji NSZZ «Solidarność» i przewodniczących zarządów regionalnych odbyte w dn. 3 XII 1981 w Radomiu i 11–12 XII 1981 w Gdańsku” (Warszawa 1988)¹³⁵, zawierały obszerne cytaty wystąpień, którymi SB była szczególnie zainteresowana.

Jako ciekawostkę warto również dodać, że kiedy w roku 1989 w związku ze zmianami społeczno-politycznymi w kraju działalność Biura „C” MSW w zakresie prowadzonych

¹²⁸ AIPN, 01305/200.

¹²⁹ AIPN, 0355/95, Protokół omówienia wyników pracy kpt. J. Pieniążka za okres październik 1987 r. – marzec 1988 r. z 28 IV 1988 r., k. 1.

¹³⁰ AIPN, 0359/5, Sprawozdanie Wydziału II Biura „C” MSW za pierwsze półrocze 1983 r. z 25 VII 1983 r., b.p.; AIPN, 0546/6, Sprawozdanie z pracy wykonanej w Wydziale II Biura „C” MSW w 1983 r. z 7 I 1984 r., k. 12–17.

¹³¹ AIPN, 0546/8, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1985 r. z kwietnia 1986 r., k. 2–3; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1985 r. z 20 I 1986 r., k. 9–11.

¹³² AIPN, 0355/98, Protokół narady rocznej zawodowo-partyjnej Wydziału II Biura „C” MSW odbytej 22 I 1988 r. z udziałem dyrektora Biura „C” MSW płk. J. Czumackiego z 30 I 1988 r., k. 3.

¹³³ *Ibidem*, Protokół narady partyjno zawodowej Wydziału II Biura „C” MSW odbytej 29 VII 1988 r. z 6 VIII 1988 r., k. 2.

¹³⁴ AIPN, 0546/10, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1987 r., k. 7–8.

¹³⁵ AIPN, 01305/201.

badania została w znacznym stopniu ograniczona, priorytetową kwestią stało się opracowywanie na podstawie materiałów archiwalnych charakterystyk uczestników Okrągłego Stołu. Powyższe czynności jednoznacznie wskazują, jak często bieżące zadania były odzwierciedleniem aktualnej sytuacji politycznej panującej w kraju¹³⁶.

W celu zaprezentowania „nielegalnej” działalności podziemia solidarnościowego po wprowadzeniu stanu wojennego z polecenia ministra spraw wewnętrznych Biuro „C” wspólnie z innymi pionami organizacyjnymi resortu (Biurem „B”, Departamentem Techniki) zorganizowało wystawę nt. „Siłowe dążenia struktur podziemnych wspierane przez wrogie ośrodki dywersji ideologicznej na Zachodzie”¹³⁷. Zaprezentowano na niej odpowiednio dobrany pod względem propagandowym zbiór dokumentów, eksponatów, zdjęć i urządzeń technicznych obrazujących metody i środki, jakimi „siły antysocjalistyczne dążyły do obalenia ustroju i przejęcia władzy, a także pomoc, jaką uzyskali od wrogich ośrodków na Zachodzie”¹³⁸. Wystawę „zaszczyliło swoją obecnością” kierownictwo resortu spraw wewnętrznych, przedstawiciele władz państwowych i partyjnych (m.in. członek Biura Politycznego KC PZPR A. Siwak, I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR S. Kociołek) oraz wyżsi oficerowie MON¹³⁹. Na zaproszenie ministra spraw wewnętrznych ekspozycję zwiedziło kierownictwo „bezpieki” Związku Sowieckiego z gen. armii Czerwenkowem na czele oraz goście z Bułgarskiej Republiki Ludowej, Węgierskiej Republiki Ludowej i Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Wyrazem uznania dla organizatorów prezentacji były nagrody pieniężne przyznane przez kierownictwo resortu i Biura „C” MSW. Wystawę zlokalizowaną w sali kinowej przy ul. Wiśniowej w Warszawie do momentu jej oficjalnego zamknięcia w maju 1989 r. obejrzało ok. 20 000 osób¹⁴⁰.

VIII. Dzieje resortu i sprawy wewnątrzresortowe

Historię resortu częściowo opisywały przedstawione już wyżej prace dotyczące m.in. walki z niepodległościowym podziemiem w początkowym okresie istnienia Polski Ludowej, problematyki przeciwdziałania obcym wywiadom, zwalczania związków zawodowych i organizacji opozycyjnych pod koniec funkcjonowania ustroju komunistycznego.

¹³⁶ AIPN, 0434/35, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w 1989 r. z 7 I 1990 r., k. 259.

¹³⁷ W źródłach występuje także inny tytuł ekspozycji: „Kontrewolucyjne zagrożenie Polski w latach 1980–1983”.

¹³⁸ AIPN, 0355/89, Korespondencja (pisma przewodnie i wykazy dokumentów oraz zdjęć) między Biurem „C” MSW a komendami wojewódzkimi MO dotycząca wyboru materiałów na wystawę organizowaną w MSW; AIPN, 01373/15, Album z wystawy zorganizowanej przez Biuro „C” MSW pt. „Kontrewolucyjne zagrożenie Polski w latach 1980–1983” (tytuł albumu jest inny niż tytuł wystawy); AIPN, 01373/40, Zachowane materiały eksponowane na wystawie (omówienia plansz, hasła). Zob. prezentowane na wystawie fotografie wykonane do sprawy operacyjnej przez Zakład Kryminalistyki KG MO pokazujące umieszczoną w drzewie skrzynkę kontaktową, w której przechowywano ulotki i inne „druki antypaństwowe”.

¹³⁹ AIPN, 01373/1, Księga wystawy m.in. z wpisem z 30 XI 1983 r. ówczesnego przewodniczącego Komisji Rady Ministrów ds. Dialogu ze Związkami Zawodowymi, późniejszego ostatniego I sekretarza KC PZPR M.F. Rakowskiego, wyrażającym uznanie dla autorów ekspozycji.

¹⁴⁰ AIPN, 0333/75, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW w pierwszym półroczu 1982 r. z 30 VII 1982 r., k. 1, 5–9; AIPN, 0359/5, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za pierwsze półrocze 1983 r. z 25 VII 1983 r., b.p.; AIPN, 0355/85, Pismo z 28 VII 1989 r. dyrektora Biura „C” MSW płk. K. Piotrowskiego do szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych gen. bryg. S. Stochaja w sprawie likwidacji wystawy, b.p.; *ibidem*, Notatka dyrektora Biura „C” MSW płk. K. Piotrowskiego na temat wystawy „Kontrewolucyjne zagrożenie Polski w latach 1980–1983”, b.p.

Jednym z pierwszych działań w kierunku prowadzenia badań związanych ściśle z dziejami komunistycznego aparatu represji było rozpoczęcie w 1964 r. prac nad opracowaniem materiału ewidencyjnego dotyczącego funkcjonariuszy SB i MO oraz członków ORMO zlikwidowanych przez antykomunistyczną partyzantkę. W celu uzyskania ich danych personalnych wykorzystano znajdującą się w Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR karto-tekę Centralnej Komisji ds. Weryfikacji Poległych za Władzę Ludową. Zakładano, że przygotowywane wydawnictwo będzie swego rodzaju księgą pamiątkową poległych w walce lub „skrytobójczo zamordowanych”. Według ramowego planu miało się ono składać ze wstępu, krótkiej charakterystyki podziemia i „ofiarności” poległych funkcjonariuszy, alfabetycznego imiennego wykazu poległych, wykazu skrótów oraz tablic statystycznych (z podziałem na wiek, przynależność partyjną, pochodzenie społeczne oraz województwo) poległych i „mordowanych skrytobójczo” funkcjonariuszy. W publikacji wyodrębnione miały zostać dwa okresy – pierwszy od 1944 do 1948 r., drugi natomiast po 1948 r. Ogółem w wykazie zakładano umieszczenie danych 4650 osób. Celem zaopiniowania plan pracy przekazany został do Departamentu Kadr i Szkolenia MSW oraz Centralnego Archiwum MSW¹⁴¹. Czynności nad pierwszą wersją wydawnictwa o funkcjonariuszach SB, MO i członkach ORMO poległych w walce o utrwalenie władzy ludowej rozpoczęto niemal natychmiast (1965 r.) po zebraniu materiałów będących wynikiem obszernej kwerendy archiwalnej przeprowadzonej w ww. placówkach, a także w Wydziale II Biura „C” MSW, komendach wojewódzkich MO, Głównej Bazie Adresowej¹⁴². Po kilku latach przygotowań w 1971 r. opracowanie pt. „Księga pamięci poległych funkcjonariuszy SB, MO i ORMO” ukazało się drukiem w nakładzie 5200 egzemplarzy z przeznaczeniem do użytku wewnętrznego¹⁴³. Wydane w starannej formie, zawierało liczne zdjęcia panoramiczne, fotografie pomników i tablic pamiątkowych wykonanych przez Zakład Kryminalistyki KG MO i wydziały kryminalistyki komend wojewódzkich MO. Zamieszczono w nim także indeks funkcjonariuszy, który uprzednio zweryfikowano przez specjalnie powołane w tym celu zespoły wojewódzkie. Nad całością prac pieczę sprawowali pracownicy Centralnego Archiwum MSW wchodzącego w skład Biura „C” MSW¹⁴⁴. Podobnej tematyki związanej w sposób bezpośredni i pośredni z polityką kadrową resortu dotyczyły także dwa opracowania wykonane przy okazji 30. rocznicy powołania MO i SB (1974 r.): „Noty biograficzne poległych funkcjonariuszy SB, MO i członków ORMO”¹⁴⁵ oraz „Analiza statystyczna zwolnionych funkcjonariuszy MO i SB w latach 1944–1973”, która w sposób przekrojowy przedstawiała całokształt ruchów osobowych w resorcie spraw wewnętrznych¹⁴⁶. Podobny charakter miał także przygotowany przez Wydział II Biura „C” MSW zbiór zestawień odzwierciedlający stan liczbowy dezertersów z MO, UB i ORMO oraz z ludowego WP

¹⁴¹ AIPN, 0333/10, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1964 r. z 8 I 1965 r., k. 13–18.

¹⁴² AIPN, 0333/12, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1965 r. z 30 XII 1965 r., k. 17–19. Podobny charakter miały prace prowadzone w MBP już pod koniec lat czterdziestych i później. Zob.: AIPN, 1179/634, Wykaz imienny zabitych i zmarłych oficerów, podoficerów i szeregowych MO z podziałem na poszczególne województwa (wraz z podaną przyczyną śmierci i wykazem pozostawionych członków rodziny) za lata 1944–1948, mps; AIPN, 01179/415, Wykaz poległych funkcjonariuszy: nazwiska zaczynające się na litery A–O, mps; AIPN, 01179/416, Wykaz poległych funkcjonariuszy: nazwiska zaczynające się na litery P–Z, mps.

¹⁴³ AIPN, 01473/2.

¹⁴⁴ AIPN, 0333/17, t. 3, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w 1971 r. z 12 I 1972 r., k. 4.

¹⁴⁵ AIPN, 01179/417, mps.

¹⁴⁶ AIPN, 01179/381, mps.

i KBW¹⁴⁷. Sprawom kadrowym wewnątrz MSW poświęcone były również opracowania i zestawienia zawierające informacje o zatrudnionej tam zarówno na szczeblu centralnym, jak i wojewódzkim kadrze kierowniczej. Wśród tego typu prac można wymienić: „Funkcjonariusze centralnych organów bezpieczeństwa publicznego zatrudnieni na stanowiskach kierowniczych w latach 1944–1956” (Warszawa 1977)¹⁴⁸, „Funkcjonariusze resortu spraw wewnętrznych posiadający stopnie generałów 1944–1979” (Warszawa 1979)¹⁴⁹, „Funkcjonariusze resortu spraw wewnętrznych posiadający stopnie generałów 1944–1986”¹⁵⁰, „Funkcjonariusze resortu spraw wewnętrznych posiadający stopnie generałów 1944–1987” (Warszawa 1987)¹⁵¹, „Daty urodzenia członków kierownictwa resortu spraw wewnętrznych i aktywu kierowniczego centrali MSW i KG MO na rok 1984”¹⁵², „Daty urodzenia członków kierownictwa resortu spraw wewnętrznych i aktywu kierowniczego centrali MSW i KG MO na rok 1987”¹⁵³, „Daty urodzenia członków kierownictwa resortu spraw wewnętrznych i aktywu kierowniczego MSW i KG MO na rok 1988”¹⁵⁴, „Wykaz kadry kierowniczej komend wojewódzkich MO (równorzędnych)”¹⁵⁵.

Niemal flagowym „dziełem” powstałym w ramach Biura „C” MSW była dwutomowa „Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978, Centrala”. Tom pierwszy zawierał spis funkcjonariuszy zatrudnionych na stanowiskach kierowniczych jednostek organizacyjnych w okresie 34 lat istnienia Polski Ludowej (1944–1978): RBP PKWN, MBP, KdsBP oraz MSW¹⁵⁶. Tom drugi natomiast przedstawiał przebieg służby osób zajmujących kierownicze stanowiska w MBP, KdsBP i MSW¹⁵⁷.

Zespół autorski w składzie: R. Halaba, Z. Jakubowski i F. Kubica opisał „Rozwój i działalność Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej w 30-lecie PRL”¹⁵⁸. Studium to miało być najprawdopodobniej punktem wyjścia do przygotowania w późniejszym czasie specjalnego wydawnictwa poświęconego temu tematowi, jednak ostatecznie się nie ukazało. Wyselekcjonowano i przygotowano natomiast materiał do typowo propagandowej publikacji „Z historii walk o utrwalenie władzy ludowej 1944–1948” (Warszawa 1979)¹⁵⁹, wydanej następnie przez Krajową Agencję Wydawniczą. Opracowanie składało się z odpowiednio dobranych przez funkcjonariuszy Biura „C” MSW pod kątem ideologicznym reprodukcji dokumentów, gazet i zdjęć prezentujących wkład komunistycznych organów bezpieczeństwa w walkę z legalną opozycją i zbrojnym podziemiem niepodległościowym¹⁶⁰.

¹⁴⁷ AIPN, 0333/17, t. 4, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1972 r. ze stycznia 1973 r., k. 8–9.

¹⁴⁸ AIPN, 01435/8.

¹⁴⁹ AIPN, 01179/351.

¹⁵⁰ AIPN, 01179/479, Makieta przygotowanego wydawnictwa, mps powiel.

¹⁵¹ AIPN, 01335/239.

¹⁵² AIPN, 01179/354, mps powiel.

¹⁵³ AIPN, 01179/355, mps powiel.

¹⁵⁴ AIPN, 01179/356, mps powiel.

¹⁵⁵ AIPN, 01179/366, mps powiel. z 1982 r.; AIPN, 1179/359, mps z 1987 r.

¹⁵⁶ AIPN, 02525/23.

¹⁵⁷ AIPN, 02525/24, Wydawnictwo to ukazało się również w formie jednotomowego reprintu jako *Ludzie Bezpieki w walce z Narodem i Kościołem. Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*, oprac. M. Piotrowski, Lublin 2000.

¹⁵⁸ AIPN, 01179/239, mps.

¹⁵⁹ AIPN, 01373/3, t. 1.

¹⁶⁰ Materiały przygotowane były w ten sposób, że stanowiły gotowy materiał przydatny do organizacji wystaw, gazetek ściennych itp. przedsięwzięć o charakterze agitacyjnym. Komitetem redakcyjnym tego wydawnictwa kierował dyrektor Biura „C” MSW J. Zabawski.

1998 1 egz. 12/11/57
MINISTERSTWO SPRAW WEWNĘTRZNYCH
BIURO „C”

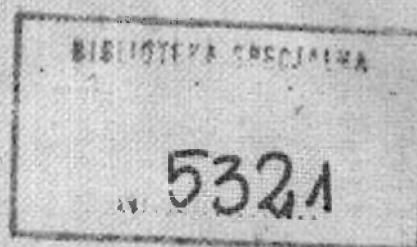
T A J N E

Egz. Nr 066

113

INFORMATOR

O NIELEGALNYCH ANTYPANSTWOWYCH
ORGANIZACJACH I BANDACH ZBROJNYCH
DZIAŁAJĄCYCH W POLSCE LUDOWEJ
W LATACH 1944 – 1956

W A R S Z A W A – 1964 R O K

MINISTERSTWO SPRAW WEWNĘTRZNYCH
BIURO „C”

TAJNE

SŁUŻBA BEZPIECZEŃSTWA
W POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ

w latach 1944 – 1978

Centrala

Tom I

1978 r.

Dla szerokiego grona odbiorców przeznaczona była również opublikowana w tej samej oficynie wydawniczej propagandowa praca *W obronie władzy ludowej. Wybór wydarzeń z dziejów walk w obronie władzy ludowej w Polsce w latach 1944–1952*¹⁶¹. W jej redagowaniu wziął udział zespół pracowników Biura „C” MSW pod kierunkiem długoletniego wysokiego funkcjonariusza resortu spraw wewnętrznych i jednocześnie ówczesnego członka KC PZPR T. Walichnowskiego. Książka powstała w wyniku realizacji zadania opracowania kroniki prezentującej rolę „bezpieki” w zwalczaniu opozycji politycznej w latach 1944–1952, które zleciło kierownictwo resortu w związku z jubileuszem 40-lecia powołania MO i SB¹⁶². Do przygotowania publikacji wykorzystano: oficjalne wydawnictwa historyczne, albumowe, kronikarskie oraz resortowe, a także zarządzenia i rozkazy personalne MBP i KG MO oraz dzienniki ustaw¹⁶³.

Z okazji jubileuszu 35-lecia MO i SB opracowano album ukazujący ich działalność¹⁶⁴. Ponadto przygotowano do druku publikację pod znamienym tytułem „Udział MO i SB w utrwalaniu władzy ludowej w Polsce w latach 1944–1954”, zawierającą bogaty zbiór dokumentów i zdjęć obrazujących wkład komunistycznego aparatu terroru w zwalczanie podziemia niepodległościowego i stabilizowanie nowego ustroju w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej¹⁶⁵. W tym miejscu warto wspomnieć, iż funkcjonariusz pionu „C” MSW W. Kopczyk, wpisując się w jubileuszowe obchody 40-lecia powstania organów represji komunistycznego państwa, wykonał opracowanie dotyczące historii Biura „C”¹⁶⁶, które następnie pt. „Ewidencja operacyjna Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej 1944–1984” weszło do obiegu służbowego w resorcie spraw wewnętrznych¹⁶⁷.

Biuro „C” MSW z racji swojego charakteru było też zaangażowane w organizację wystaw poświęconych dziejom resortu, które od 1964 r. urządzano z okazji różnych obchodów rocznicowych¹⁶⁸. W 1967 r. samodzielnie przez Biuro „C” MSW została zorganizowana wystawa „Walka o niepodległość i triumf demokracji ludowej”, natomiast wspólnie z Centrum Wyszkożenia MSW w Legionowie ekspozycja: „Walka organów Bezpieczeństwa Publicznego z opozycją w okresie 20-lecia PRL”¹⁶⁹. Z inicjatywy kierownictwa Biura „C” MSW i przy współudziale jego Wydziału II przygotowano wystawę z okazji 30. rocznicy powołania MO i SB. Zaprezentowano na niej oryginalne dokumenty historyczne i ekspozyty pochodzące z archiwum Wydziału II Biura „C” MSW i wydziałów „C” KW MO obrazu-

¹⁶¹ *W obronie władzy ludowej. Wybór wydarzeń z dziejów walk w obronie władzy ludowej w Polsce w latach 1944–1952*, red. T. Walichnowski, Warszawa 1985.

¹⁶² AIPN, 0887/128, Pismo dyrektora Biura „C” MSW K. Piotrowskiego do dyrektora generalnego MSW S. Stochaja z 20 VIII 1983 r. informujące o stanie prac nad wydawnictwem poświęconym dziejom walki o utrwalenie władzy ludowej w latach 1944–1952, b.p.

¹⁶³ *Ibidem*, Korespondencja między wojewódzkimi urzędami spraw wewnętrznych i komórkami organizacyjnymi MSW a Biurem „C” MSW dotycząca projektu wydawnictwa poświęconego dziejom walk o utrwalenie władzy ludowej w latach 1944–1952, b.p.

¹⁶⁴ AIPN, 01373/17, Projekt albumu poświęcony XXX-leciu SB i MO; AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1979 r. z 18 I 1980 r., b.p.

¹⁶⁵ AIPN, 01373/8, Materiały zebrane do albumu na temat walki aparatu bezpieczeństwa o utrwalenie władzy ludowej (mps, rkps, fotokopie, oryginalne dokumenty).

¹⁶⁶ AIPN, 1435/21, Makieta przygotowanego do druku wydawnictwa.

¹⁶⁷ AIPN, 02079/1.

¹⁶⁸ AIPN, 01373/23, Fotokopie wystawy „20 lat pracy SB”; AIPN, 01373/24, Tablice do wystawy „20 lat pracy SB”.

¹⁶⁹ AIPN, 0333/15, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1967 r. z 4 I 1967 r., k. 10–11.

jące działalność SB i MO w Polsce Ludowej¹⁷⁰. Z okazji 35-lecia PRL przedstawiono z kolei wystawę pod tytułem „Wkład organów Służby Bezpieczeństwa w budowę socjalistycznej Polski”¹⁷¹. Okolicznościowy charakter miała także ekspozycja zorganizowana z okazji 40-lecia SB i MO¹⁷².

IX. Podsumowanie

Analizując działalność pionu „C” MSW w zakresie prowadzonych prac o charakterze badawczym, należy stwierdzić, że pomimo wielu zastrzeżeń stanowią one mimo wszystko cenny materiał do poznania dziejów organów represji i historii społeczno-politycznej w okresie tzw. realnego socjalizmu. Opracowania wykonane przez Biuro „C” MSW nie tylko są ważnymi uzupełnieniami typowych materiałów operacyjnych, ale również w wielu wypadkach stanowią jedyną informację pozwalającą dokładniej zbadać niektóre tematy. Wśród nich na uwagę zasługują prace dotyczące zagadnień związanych m.in. z sytuacją społeczno-polityczną II Rzeczypospolitej i jej służb specjalnych, działalnością ruchu oporu i stosunków politycznych na terenie Polski podczas okupacji hitlerowskiej, opozycją niepodległościową i metodami prowadzonej z nią walki przez komunistyczny aparat represji, problematyką własnych i obcych służb specjalnych, Kościołem katolickim i jego duchowieństwem, zagadnieniami związanymi z problematyką mniejszości żydowskiej oraz jej udziałem w II wojnie światowej i powojennym życiu społeczno-politycznym Polski Ludowej. Dużo uwagi poświęcono studiom nad aktualną sytuacją społeczną PRL. Największym jednak zainteresowaniem cieszyły się dzieje resortu i bieżące sprawy wewnętrzno-resortowe.

Oczywiście pozostaje trudny problem interpretacji tego typu źródeł, gdyż trzeba pamiętać, że prace autorstwa funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych pisane były zazwyczaj pod przyjętą wcześniej tezę¹⁷³. W prowadzonych studiach za wszelką cenę chciano udowodnić wrogość wszelkiego rodzaju opozycji niepodległościowej, ale też i całych grup społecznych czy zawodowych wobec komunistycznej władzy, przypisując im antypolskie zachowanie i jawną zdradę. Szczególnie daje się to zauważyć w opracowaniach poświęconych

¹⁷⁰ AIPN, 0333/17, t. 6, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1974 r. z 8 I 1975 r., k. 1, 10; AIPN, 01373/14, Dokumentacja przekazana przez KW MO w Bydgoszczy w celu wykorzystania na wystawie „30-lecie MO i SB”.

¹⁷¹ AIPN, 01373/6, Pismo naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW Z. Bielskiego do naczelnika Wydziału Ogólnego Biura „C” MSW E. Czumackiego z 29 III 1979 r. z prośbą o przydzielenie materiałów biurowo-administracyjnych potrzebnych do organizacji wystawy oraz „Księga Pamiątkowa Wystawy XXXV-lecia MO i SB”; AIPN, 01373/4, Spis prezentowanych dokumentów wraz z umieszczonymi do nich komentarzami i zdjęciami z wystawy XXXV-lecia MO i SB.

¹⁷² AIPN, 0546/7, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1984 r. z 22 I 1985 r., k. 9–12.

¹⁷³ AIPN, 1659/2, Opinia z maja 1990 r. dotycząca opracowania „Walka Armii Krajowej i Delegatury Rządu z ruchem lewicowym (1939–1944)”, k. 20–21. Notatka napisana przez funkcjonariuszy Wydziału II Biura „C” MSW w momencie przemian ustrojowych i upadku systemu komunistycznego jest swoistą autorecenzją działalności badawczej funkcjonariuszy. Stwierdzono w niej, iż „jest to dwuczęściowa praca. Składa się z licznych komentarzy subiektywnie naświetlających, głównie w niekorzystnym świetle, działalność Armii Krajowej oraz licznych cytatów, do których w większości brakuje danych, z jakiego źródła pochodzą (np. nazwy archiwum lub sygnatury). Stąd też wynika trudność w ocenie wiarygodności źródeł, z jakich pochodzą cytaty [...]. Zawiera natomiast rozliczne cytaty z zeznań członków AK pochodzące z lat 50-tych. Sugeruje to, że zostały one zaczerpnięte z archiwum MSW prawdopodobnie z materiałów sądowych lub postępowań przygotowawczych. Treść niektórych zeznań, a szczególnie tych, które w niekorzystnym świetle przedstawiają współtowarzyszy walki z AK może sugerować, że zostały one sporządzone dla określonych celów politycznych lat 50-tych [...]”.

przeszłości resortu spraw wewnętrznych, które stanowią nierzadko swego rodzaju „studia hagiograficzne”, niewiele mające wspólnego z rzeczywistością.

Tak więc badacze dziejów powojennych częstokroć stoją przed problemem wiarygodności tego typu materiałów. W nielicznych tylko przypadkach możliwe jest skonfrontowanie ich treści z innymi źródłami (oryginalna dokumentacja podziemia niepodległościowego, procesów sądowych, różnego rodzaju sprawozdania UB oraz relacje i wspomnienia).

Kolejną sprawą, którą koniecznie należy rozważyć, jest specyficzny, wewnątrzresortowy język, który powoduje, że analizujący je dzisiaj badacze posiadać muszą dogłębną znajomość specyfiki zarówno pracy resortu, jak i używanej w nim terminologii.

Warto również zwrócić uwagę na to, iż autorami omawianych opracowań byli etatowi pracownicy aparatu bezpieczeństwa. Jedynie w wyjątkowych sytuacjach na korzystanie z zasobu archiwalnego SB zezwalano pracownikom naukowym związanym z partyjnymi instytucjami i szkołami wyższymi. Zdarzało się też, że obdarzonych mniejszym zaufaniem władzy pracowników aparatu PZPR nie dopuszczano do zbiorów resortu spraw wewnętrznych. Należy także podkreślić, że autorzy opracowań związani zazwyczaj z partyjnymi placówkami naukowymi najczęściej nie posiadali odpowiedniego warsztatu naukowo-badawczego, co dodatkowo obok tendencyjności i jednostronnego doboru źródeł negatywnie wpływało na finalny efekt prac, obciążonych znaczną ilością błędów o charakterze metodologicznym.

Reasumując, przy zachowaniu kanonu podstawowych zasad metodologicznych związanych z interpretacją tego typu – specyficznych mimo wszystko – źródeł, mogą one stanowić cenny materiał do badań zarówno nad dziejami aparatu represji, jak i nad losami antykomunistycznej opozycji w Polsce.